

М. В. Жуковіч

Літаратурнае чытанне

4

Частка 2

ЯК ХАРАКТАРЫЗАВАЦЬ ЛІТАРАТУРНАГА ГЕРОЯ

2

Зачытайце апісанне жылля ці месцажыхарства дзеючай асобы, калі яно ёсць у творы.

1

Назавіце імя літаратурнага героя, яго ўзрост.

3

Апішыце знешні выгляд літаратурнага героя.

4

Звярніце ўвагу на мову персанажа (з якім настроем і якім тонам ён размаўляе, якімі словамі насычаны яго фразы).

5

Пералічыце ўчынкі літаратурнага героя і вызначце іх матывы. Дайце ім ацэнку.

6

Вызначце, як аўтар ставіцца да свайго персанажа.

7

Выкажыце свае адносіны да літаратурнага героя: чым спадабаўся ці не спадабаўся.

М. В. Жуковіч

Літаратурнае чытанне

Вучэбны дапаможнік
для 4 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

У дзвюх частках

Частка 2

*Допушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2018

Правообладатель Национальный институт образования

УДК 821.161.3.09(075.2=161.3=161.1)
ББК 83.3(4Бел)я71
Ж86

Р э ц е н з е н т ы:

дацэнт кафедры сучасных метадык і тэхналогій навучання дзяржаўнай установы адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі», кандыдат педагагічных навук, дацэнт *І. М. Слесарова*;
метадычнае аб'яднанне настаўнікаў пачатковых класаў дзяржаўнай установы адукацыі «Міханавіцкая сярэдняя школа» (намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце, настаўнік пачатковых класаў вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі *А. Г. Адамовіч*)

Умоўныя абзначэнні:

— слоўнік;

— пытанні і заданні;

— тэкст для маўленчай размінкі;

— угадайце;

— папрацуйце ў пары, у групе;

— пафантазіруйце;

— у свеце прыгожага;

— хвілінкі творчасці.

ISBN 978-985-594-037-2 (ч. 2)
ISBN 978-985-594-035-8

© Жуковіч М. В., 2018
© Афармленне. НМУ «Нацыянальны інстытут адукацыі», 2018

Быць на зямлі чалавекам

Сэрца дадзена чалавеку,
каб ён не забываў аб сваім прызначэнні —
тварыць на зямлі дабро.

Змітрок Марозаў.

Падчас вывучэння твораў раздзела працягнем **выпрацоўваць наступныя ўменні:**

- вылучаць галоўных і другарадных дзеючых асоб;
- ацэньваць узаемаадносіны паміж імі;
- знаходзіць у мастацкіх тэкстах матэрыял для характарыстыкі герояў: іх партрэт, адметнасці мовы, апісанне жылля;
- вызначаць рысы характару персанажаў;
- выказваць свае адносіны да падзей, герояў;
- вылучаць байку сярод іншых твораў па яе асаблівасцях.

1. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны мастака Ганны Сілівончык «Беларуская сям'я».

2. Адкажыце на пытанні.

1) Якія дэталі карціны сведчаць, што на ёй адлюстравана менавіта беларуская сям'я?

2) Чым занятыя мужчына і жанчына?

3) Чаму мастак увяла ў твор жывапісу вобраз бусла, які знаходзіцца на капусце? Паразважайце.

4) Пра што, на вашу думку, сведчаць сонца і месяц, дом, партрэт маладых, разнастайныя прыгожыя кветкі і зялёны круглы кусцік папараці на галінах дрэва?

5) Якія агульначалавечыя абавязкі і законы жыцця адлюстраваны на карціне Ганны Сілівончык?

Зыбкі — які знаходзіцца ў стане лёгкага руху, хістання.
Зырккі — яркі, асляпляльны.

КАЛІ РАНА ЁСТАНЕШ

Ніл Гілевіч

Калі рана ёстанеш —
Разам з сонцам зырккім,
Што ўсплыве над зыбкім
Вогнішчам зары, —
Колькі ты пабачыш
З'яў жыцця дзівосных,
Колькі цудаў розных
Згледзіш на двары!

Калі рана ёстанеш —
Разам з ветрам буйным,
Што абудзіць струны
Неба, дрэў, травы, —

Колькі ты пачуеш
Гукаў-зыкаў дзіўных,
Звонаў пераліўных,
Спеваў харавых!

Калі рана ўстанеш —
Разам з першай птушкай,
Што шукае тут жа
Для дзяцей яды, —
Колькі ты паспееш
Памагчы слабейшым,
Падтрымаць, суцешыць,
Выручыць з бяды!

Калі рана ўстанеш —
Разам з мамай, татам
Ды за справу-працу
Возьмешся хутчэй, —
Колькі ты пазнаеш
Радасці нясцерпнай —
Аж да песні з сэрца,
Аж да слёз з вачэй!

Калі рана ўстанеш —
Разам з сонцам яркім,
Разам з ветрам шпаркім,
Разам з белым днём, —
Сам тады, мой дружа,
Разумець ты будзеш,
Для чаго мы, людзі,
На зямлі жывём.

1. Да каго Ніл Гілевіч звяртаецца ў вершы?
2. Да чаго заклікае паэт чытача? Прачытайце адпаведныя радкі.
3. Што з пералічанага, на думку аўтара, будзе радаваць чалавека?
4. Як вы разумееце сэнс выразу «вечер абудзіць струны неба, дрэў, травы»?
5. У чым заключаецца асноўная думка гэтага верша? Выберыце адзін адказ з ліку прапанаваных:
 - а) аўтар заклікае чытача любавання цудамі навакольнага свету;
 - б) заклікае слухаць разнастайныя гукі прыроды;
 - в) заклікае дапамагаць слабейшым;
 - г) заклікае быць актыўным і дзейным чалавекам у паўсядзённым жыцці.
6. Ці згодны вы з думкай паэта? Чаму?

Верш Ніла Гілевіча «Калі рана ўстанеш» пакладзены на музыку Валерыяй Яскевіч. Паслухайце песню ў яе выкананні. Выкажыце свае пачуцці і думкі, што ўзніклі падчас знаёмства з гэтым музычным творам.

ПРЫКАЗКІ

- Жыццё пражыць — не поле перайсці.
- Кожны чалавек — свайго шчасця каваль.
- Хто толькі сам сябе любіць, таго ніхто не любіць.
- Не зведаўшы броду, не сунься ў воду.
- Любіш катацца — любі і саначкі вазіць.
- Чужым розумам не пражывеш.

Раскажыце, як у вашай сям’і адзначаюцца дні нараджэння. Якія падарункі вы рыхтуеце сваім родным? Чаму людзі святкуюць дні нараджэння? Паспрабуйце назваць дні нараджэння ваших родных і блізкіх людзей. Чаму, на вашу думку, патрэбна абавязкова памятаць іх даты нараджэння?

ДЗЕНЬ НАРАДЖЭННЯ

Васіль Вітка

Прыемна, калі людзі помняць твой дзень нараджэння, віншуюць цябе, жадаюць здароўя, поспехаў.

А ты ці помніш дні нараджэння сваіх родных і блізкіх: маці, бацькі, бабулі, дзядулі, братоў і сясцёр?

Колькі чалавек у сям’і — столькі і дзён нараджэння.

У гэты дзень дорага кожнаму тваё віншаванне. Прыемна будзе, калі ты падрыхтуеш і падарунак —

кветкі, якія ты вырасціў, малюнак або рэч, зробленую сваімі рукамі, нарэшце, добрую адзнаку ў гэты дзень у школе. Непрыгожа прасіць у маці, бацькі, дзядулі, бабулі грошай, каб купіць ім падарунак.

Дзень нараджэння — сямейнае свята. Не трэба абвяшчаць усім і кожнаму, калі ў цябе дзень нараджэння. Блізкія табе людзі і твае сябры самі помняць, калі ты нарадзіўся.

Добры звычай саджаць дрэва ў адзнаку якой-небудзь важнай падзеі ў сям’і. Хто дрэва пасадзіў — дабро людзям зрабіў. Заўваж, што прыказка гаворыць: зрабіў дабро не толькі сабе, а людзям, многім людзям. Дрэвы ўпрыгожваюць жыццё цэлых пакаленняў.

Вось ты пайшоў у школу. Пасадзіў дрэўца ў сваім ці ў школьным садзе або на вуліцы ля свайго дома. Ты расцеш, і дрэва тваё расце. Нездарма многія дрэвы маюць свае імёны: дзедава груша, маціна яблыня, татаў клён, Іванова вішня.

1. Якія падарункі пісьменнік рэкамендуе дарыць імянінніку? Чаму пажадана рабіць іх сваімі рукамі?
2. Чаму не трэба абвяшчаць усім пра свой дзень нараджэння? Прачытайце.
3. Як вы разумееце сэнс прыказкі «Хто дрэва пасадзіў — дабро людзям зрабіў»?
4. Вызначце асноўную думку гэтага тэксту.
5. Узгадайце, як вы садзілі дрэвы, кусты. З якой нагоды вы гэта рабілі? Хто быў ініцыятарам пасадкі? Хто вам дапамагаў?

Прачытайце тэкст народнай калыханкі. Правільна вымаўляйце гукі [ў], [г], [дз'] і падоўжаны [ц].

Дўлі — летні сорт груш з вялікімі салодкімі пладамі.
Палаткі (пал'ці) — у старой сялянскай хаце: насціл з дошак для сьпаньня, які робіцца паміж печчу і супрацьлеглай сцяной на высокім узроўні ад падлогі.

Люлі, люлі, люлі...
Пайшоў кот па дулі,
Адмарозіў лапку,
Прыйшоў грэцца ў хатку.

Недзе кату дзецца,
Лапачцы пагрэцца...
Улез бы на палаткі,
Дык баіцца бабкі.

Пайшоў каток у лясок,
Знайшоў каток паясок,
А котачка адняла
Ды дзіцяці аддала...

Якія іншыя калыханкі вы ведаеце? Якія героі найчасцей сустракаюцца ў калыханках? Хто звычайна спяваў гэтыя песні і з якой нагоды? Якія калыханкі спявалі для вас мамы і бабулі? Паспрабуйце іх праспяваць.

Узгадайце вывучаныя ў папярэдніх класах вершы і аповяданні, прысвечаныя маці.

Зёлкі — тут: неспрыяльны.

Парушынка — маленькая часцінка чаго-небудзь, пылінка.

КАЛЫХАНКА МАМЕ

Ніна Мацяш

Быць разам выпадае нам так мала...
Забудзь трывогу вечную сваю,
Прыляж, мая натомленая мама,
Як некалі ты мне, табе спяю.
Задрэмлюць веі над вачыма карымі —
Не дам упасці й парушынцы я.
Сустрэнься ў сне з сабой, мая ласкавая,
З вясной сваёю, любая мая.

Хоць кропля з абяцанага нам маем
Збываецца праз золкія гады.
Прыляж, мая даверлівая мама,
Спяю табе, як мне спявала ты.
Задрэмлюць веі над вачыма карымі —
Не дам упасці й парушынцы я.
Сустрэнься ў сне з сабой, мая ласкавая,
З вясной сваёю, любая мая.

Любоў нябёсы над табой трымае,
Любоўю зораць дні ў тваім акне.
Прыляж, мая ўсмешлівая мама,
Спяю табе, як ты спявала мне.
Задрэмлюць веі над вачыма карымі —
Не дам упасці й парушынцы я.
Сустрэнься ў сне з сабой, мая ласкавая,
З вясной сваёю, любая мая.

1. Якімі вы ўявілі матулю і дачку — гераінь гэтага твора?
2. Якія словы ўжывае паэтэса для характарыстыкі мамы? Як праз іх раскрываюцца асобы дачкі і матулі?
3. Патлумачце сэнс выразу «Любоўю зораць дні ў тваім акне».
4. Для чаго, на вашу думку, паўтараецца адно і тое ж чатырохрадкоўе? Як вы разумееце яго сэнс?
5. Чаму Ніна Мацяш назвала свой верш калыханкай?

Верш Ніны Мацяш пакладзены на музыку кампазітарам Інай Вінаградавай. Паслухайце песню «Калыханка маме». Якія ўражанні і думкі яна выклікала ў вас?

ПРЫКАЗКІ

- Родную маці нікім не заменіш.
- Птушка рада вясне, а дзіця — маці.
- Няма лепшай хаткі, як у роднай маткі.
- Матуліны рукі заўсёды мяккія.
- Шануй бацьку з маткаю: другіх не знойдзеш.

За што вы ўдзячны сваёй першай настаўніцы? Хто з вас хацеў бы ў будучым стаць педагогам? Чаму?

ПЕРШАЯ НАСТАЎНИЦА

Васіль Жуковіч

Мне першая настаўніца
запомніцца навек.
Найпершая настаўніца —
мой родны чалавек.

Такая клапатлівая,
ласкавая яна,
як веснавое сонейка,
як цёплая вясна.

Запомняцца, запомняцца
ўрокі дабраты.
У нашае настаўніцы
характар залаты.

Усходамі парадзе
пасеянае ёй.
Найпершая настаўніца —
святло душы маёй.

1. Якім у памяці паэта застаўся вобраз першай настаўніцы? Чаму ён назваў яе родным чалавекам?
2. Якія словы ўжывае аўтар, характарызуючы сваю настаўніцу?

3. Як вы разумеете сэнс выразу «характар залаты»? Пра якіх людзей звычайна так гавораць?
4. Аб якіх усходах гаворыцца ў вершы?
5. Што вы можаце сказаць пра асобу самога паэта, прачытаўшы гэты верш?
6. Вывучыце верш на памяць.

1. Разгледзьце скульптурную кампазіцыю «Настаўніца першая мая» беларускіх мастакоў Дзмітрыя Бубноўскага і Аляксандра Шомава.

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Каму прысвечана гэтая кампазіцыя? Як вы здагадаліся?
- 2) Апішыце знешні выгляд настаўніцы: прычоску, твар, адзенне, фігуру. Чаму яна трымае менавіта кнігу?
- 3) З якой мэтай, на вашу думку, скульптары стварылі гэты помнік? Што яны хацелі сказаць людзям?

Прачытайце загадку Уладзіміра Мацвееўкі, правільна вымаўляючы гукі [ц’], [ч], падоўжаны [ц]. Адгадайце яе.

Мышак ловіць,
ды не кіска ён.
Лісты носіць,
ды не паштальён.
Каб лісе
не трапіць на зубок,
у калючы
скруціцца клубок.

П’іса — пярэдняя частка галавы (з губамі і ноздрамі) жывёліны.

ХІТРУН

Павел Ткачоў

Вожык жыў са сваёй матуляй у лесе. Каля магутнага волата дуба засталася ад старога пянька ямка. Вось у гэтай ямцы і быў іх дом.

Вельмі любіла матуля свайго Вожыка і ўсё лічыла яго малёнькім. Але сам Вожык з гэтым не згаджаўся. Мама, яны заўсёды лічаць сваіх дзяцей малёнькімі. А ў Вожыка іголка не мяккія, як былі раней, а пругкія, колкія, — паспрабуй крані! Які ж ён малёнькі?

Каб здавацца дарослым, Вожык не коціцца, нібы мячык, з горкі, а ідзе не спяшаючыся, паважна. Але гэта не дапамагае. Матуля ўсё роўна не пускае гуляць

аднаго. А сама заўсёды днём спіць. Надакучыла Вожыку — ноччу спі, днём спі.

І вельмі ж яму хочацца прайсці аднаму па сцяжынцы, што вядзе да возера. Падыдзеш да вады — і ўбачыш сваю пыску. Вожык ужо аднойчы любаваўся сабою, калі быў там з мамай. Ён тады зрабіў такі грозны выгляд, што ажно самому страшна стала. Не, ён ужо не маленькі.

Паглядзеў: матуля моцна спіць.

«Давай схаджу на возера, пакуль яна адпачывае», — вырашыў Вожык.

Ён радасна фыркнуў і падаўся да знаёмай сцяжынкі. Вось яна. Цяпер і спяшацца няма чаго. Можна прытаіцца каля старога дрэва і пачакаць, ці пакажацца мышка-нарушка. Або пакаціцца мячыкам з горкі. Усё роўна матуля не бачыць. І ніхто не будзе гаварыць: «Вожык, не рабі таго, Вожык, не рабі гэтага».

Неўзабаве ён быў каля возера. Дзесьці ў вышыні, у верхавінах дубоў, ліп і бяроз, якія, быццам вартавія, сцераглі спакой возера, шумеў вецер. А тут было ціха і так хораша.

Не ўтрымаўся Вожык, скаціўся да вады мячыкам. Бадзёра страсянуў іголкамі — і залюбаваўся сваім адлюстраваннем у вадзе. Нават пра ўсё на свеце забыў. І не заўважыў, як да яго падышла дзяўчынка і нахілілася. Вожык адчуў небяспеку толькі тады, калі косы-хвосцікі дзяўчынкі ледзь не дакрануліся да вады.

Ад страху Вожык хацеў «тукнуць», як маці, калі яна злавалася, але ў яго нічога не выйшла. У той жа момант ён скруціўся ў клубок.

— Ой, які ты прыгожы, — гаварыла дзяўчынка. — Не бойся. Я не пакрыўджу цябе.

Што далей здарыцца з Вожыкам? Ці адпусціць яго дзяўчынка дамоў, да маці?

Яна ўзяла Вожыка на рукі, вынесла на сцяжынку і паклала на зямлю.

— Бяжы, калюка, дамоў, да матулі.

Вожык ляжаў ціха-ціха, ад страху нават і дыхаць перастаў. А потым, калі крокі дзяўчынкі заціхлі, разгарнуўся і што меў сілы пабег дахаты.

— Мама, мама! — закрычаў, цяжка сапучы, Вожык над вухам матулі, якая яшчэ спала. — Каб ты ведала, як я напалохаў дзяўчынку. Яна да мяне падышла, а я: тук-тук — не чапай, бо я ўжо вялікі. Ды

іголкамі яе, іголкамі. Яна ад мяне наўцёкі... А ты кажаш, што я маленькі.

Матуля паглядзела ў твар сыну. У вачах Вожыка бегалі нейкія агеньчыкі. Ён хітрыў — вельмі ж Вожыку хацелася быць дарослым.

— Не свавольнічай, сыноч. Гэта была добрая дзяўчынка. Другая б занесла цябе куды-небудзь. Што б я тады рабіла?..

Матуля гаварыла ціхім жаласлівым голасам. І Вожыку зрабілася сорамна за сваю няўдалую хітрасць.

1. Якую інфармацыю пра жыццё вожыкаў вы пачарпнулі з гэтай казкі? Дзе яны жывуць? Чым харчуюцца?
2. Дакажыце радкамі з твора, што Вожык не лічыў сябе маленькім.
3. Ці апраўдваеце вы ўчынак Вожыка? Чаму?
4. Як дзяўчынка аднеслася да маленькага Вожыка? Як гэта характарызуе яе?
5. Паразважайце, чаму пасля ўцёкаў ад дзяўчынкі Вожык сказаў матулі няпраўду.
6. Як пісьменнік адносіцца да свайго героя? Дакажыце радкамі з тэксту.
7. Падзяліце казку на сэнсавыя часткі. Дайце ім заглаўкі. Падрыхтуйце пераказ твора па плане.

ПРЫКАЗКІ

- Добрае дзіця бацькоў думкі згадвае.
- У няпраўды ногі кароткія.
- Адзін раз зманіш — другі не павераць.

Якія творы пра сям'ю вы читалі? Якімі рысамі характару звычайна вызначаецца асоба таты ў вершах, апавяданнях і казках?

Лáva — шырокая дошка на ножках для сядзення.

Налéта — будучым летам, у будучым годзе.

Чóрны дзень — цяжкі, змрочны час для каго-небудзь.

СТАРЫ БАЦЬКА

Беларуская народная казка

Даўней было так: як састарэе бацька, то сын завязе яго ў глухую пушчу ды і пакіне там...

Вось аднаго разу павёз сын бацьку ў пушчу. Шкада яму бацькі: моцна любіў ён яго. Але што зробіш? Не павязеш — людзі смяяцца будуць: стары́х, скажуць, звычайў не трымаецца. Яшчэ з сяла вы́ганяць...

Едзе ён так маркотны, аж бацька і кажа яму:

— Няўжо ты, сынку, мяне, старога ды нядужага, аднаго ў пушчы пакінеш?

Падумаў сын, змахнуў слязу і адказвае:

— Не, бацька, не пакіну. Уночы прыеду па цябе, забяру і буду даглядаць да смерці ў цёмнай каморцы, каб ніхто не бачыў.

Так сын і зрабіў. Як прыйшла ноч, прывёз ён бацьку з пушчы ды схваў у цёмнай каморцы.

Неяк здарылася няшчасце: град усё жыта выбіў, і няма чым нават новага пасеяць.

Прышоў сын да бацькі ў цёмную каморку, бядуе:

— Што рабіць? Не пасем жыта — і налета без хлеба будзем.

Бацька кажа:

— Не, сынку, пакуль я жыў, без хлеба мы не будзем. Слухай мяне. Як ты быў яшчэ малы, тады я гумно ставіў. А ў тым годзе быў вельмі ж добры ўраджай. Дык я немалочаным жытам гумно накрыў. Здзяры страху, абмалаці — будзеш мець насенне.

Сын так і зрабіў. Садраў страху з гумна, абмалаціў і пасеяў увосень жыта.

Суседзі дзівяцца: адкуль ён насенне ўзяў? А сын маўчыць, бо нельга ж прызнацца, што гэта стары бацька яму дапамог.

Прышла зіма. Няма чаго есці. Зноў ідзе сын да бацькі ў цёмную каморку.

— Так і так, — кажа, — давядзецца з голаду паміраць...

— Не, — адказвае бацька, — з голаду не памром. Слухай, што я табе скажу. Вазьмі рыдлёўку ды пакапайся ў хаце пад лаваю. Там я некалі, як быў яшчэ малады і дужы, закапаў трохі грошай на чорны дзень. Жыццё, сынку, пражыць — не поле перайсці: усё можа здарыцца. Так я думаў, так і рабіў.

Зарадаваўся сын, выкапаў бацькавы грошы і купіў збожжа.

Сам з сям'ёю хлеб есць ды яшчэ і суседзям пазычае. Вось яны і пытаюцца ў яго:

— Скажы нам, браце, адкуль ты хлеб бярэш?

Ці прызнаецца сын аднавяскоўцам у парушэнні даўняга звычаю? Чаму?

Прызнаўся сын:

— Бацька мяне корміць.

— Як жа так? — дзівяцца суседзі. — Ты ж завёз свайго бацьку ў лес.

— Не, — адказвае сын, — я не зрабіў так, як вы робіце, а пакінуў бацьку пры сабе дажываць век. Затое, як прыйшла бяда, — бацька мне і дапамог. Старыя людзі большы розум маюць, чым маладыя.

З таго часу перасталі сыны бацькоў у пушчу вазіць, а пачалі пад старасць шанаваць іх і даглядаць.

1. Вызначце персанажаў казкі. Хто з'яўляецца яе галоўным героем?
2. Чаму сын парушыў закон?
3. Якія няшчасці выпалі на долю жыхароў сяла?
4. Хто дапамог сынавай сям'і выжыць у цяжкія часы? Якім чынам?
5. У якім сказе заключана асноўная думка казкі?
6. Знайдзіце ў творы прыказку. Растлумачце яе сэнс.

Размяркуйце ролі і выразна прачытайце казку па асобах.

Імператар — самы высокі тытул (званне) кіраўніка дзяржавы, як цар ці кароль.

Фанабэрысты — ганарысты, поўны важнасці, зазнайства.

ФАНАБЭРЫСТЫ МУХАМОР

Уладзімір Правасуд

(Байка)

Свяціўся векапомны бор,
У промнях сонца меддзю адліваўся.
Стаяў на тонкай ножцы Мухамор
І так перад грыбамі выхваляўся:
— Чамусьці кожны з вас лічыць прывык,
Што цар грыбоў у лесе — Баравік.
Такіх цароў, скажу я вам, багата.
А я над вамі ўсімі — імператар!
Хто задае ў модзе тон?
Хто адусюль відзён?

Я выглед прыгажэйшы з прыгажэйшых маю...
— Прыгожы, але кожны абмінае, —
Заўважыў Падасінавічак жартам. —
Вось хвалішся, але чаго ты варты?

Скажу я тут замест маралі:
Сам не хвалі сябе —
Хай іншыя пахваляць.

1. Дзе адбываюцца падзеі, апісаныя ў байцы?
2. Хто дзейнічае ў творы? Каго з іх можна назваць галоўным героем?
3. Якімі паказаны Мухамор і Падасінавічак у байцы?
4. Хто і за што асуджаецца ў творы? Выберыце адзін адказ з ліку прапанаваных:
 - а) Падасінавічак за заўвагу Мухамору;
 - б) Баравік за тое, што яго лічаць царом грыбоў;
 - в) грыбы, якія не заўважалі прыгажосці Мухамора;
 - г) Мухамор за сваю фанабэрлівасць.
5. Прачытайце словы, у якіх выказана мараль байкі, павучанне чытачу.

ЗАГАДКА

Стаіць у шапачцы агністай
На ўзлеску воін ганарысты.
Ад мух ахоўвае ён бор,
Завём яго мы

Міхась Пазнякоў.

ОУМА
МХРА

У якіх народных і аўтарскіх казках вы сустрэкаліся з вобразамі зайца, вожыка і ваўка? Якімі рысамі характару яны звычайна надзелены? Што можаце сказаць пра характар казачнай вавёркі?

На аснове загаловка і ілюстрацыі паразважайце пра тэму аўтарскай казкі Васіля Гурскага. Хто з герояў у ёй будзе дзейнічаць?

Небарáка — (размоўнае) няшчасны, варты спагады, спачування чалавек.

Памяркоўны — які лёгка прыстасоўваецца да іншых, добразычлівы.

ВЕРНЫЯ СЯБРЫ

Васіль Гурскі

Жыў у лесе Заяц. Ні з кім не сварыўся, ні з кім не спрачаўся. Блізка ад яго, пад ядлоўцавым кустом, пасяліўся Вожык. Памяркоўны звярок, нікому вока не запарушыў. Пазнаёміліся Заяц і Вожык, пачалі разам гуляць. Ubачыла іх Вавёрка і рассяялася: такія яны розныя — сябры. Заяц вялікі, імчыцца, нібы вецер. А Вожык маленькі, павольны, як чарапаха.

— Нядоўга вы будзеце сябраваць, — зацокала Вавёрка. — Лопне ваша дружба пры першай нягодзе, як бурбалка дажджавая.

— Пажывём — пабачым, — казалі Вожык і Заяц.

Аднаго дня ў лес прыйшла бяда. Галодны Воўк убачыў звяркоў і ўзрадаваўся: адразу з’есць Вожыка, а потым, калі прыбавіцца сілы, дагоніць Зайца.

— Ратуйцеся! Воўк-разбойнік набліжаецца! — трывожна зацокала Вавёрка.

Зяец стаў на заднія лапкі і ўбачыў драпежніка, які прытаіўся ў кустах.

— Уцякай, Вожык! — крыкнуў ён і даў драпака.

Што далей можа здарыцца з Зайцам і Вожыкам?
Ці ўратуюцца яны ад Ваўка? Якім чынам?

У Вожыка ножкі кароценькія — не ўцячы яму, небараку. Таму ён скруціўся ў клубочак, выставіў свае вострыя іголки і замёр.

— Вось і скончылася ваша дружба! — зацокала Вавёрка. — Сапраўдныя сябры ў бядзе пазнаюцца.

А Воўк ударыў лапай Вожыка і аж заскуголіў ад болю — аб іголке ўкалоўся.

Тым часам вярнуўся Заяц, каб неяк дапамагчы сябру. Воўк кінуў Вожыка — і за ім, даўганогім. Заяц зрабіў па лесе круг, другі. Не адстае Воўк, следам імчыцца. Чуваць толькі шумнае дыханне ды цяжкі тупат. І раптам... як заенчыць Воўк, як завые на ўвесь лес! Гэта Вожык кінуўся яму пад ногі, і драпежнік зноў параніў аб калючкі нагу.

Пакачаўся Воўк па зямлі, рану залізаў і неахвотна паплёўся прэч — адступіўся ад звяркоў.

Вавёрка ўсё гэта бачыла. Яна спусцілася з яліны да Вожыка і Зайца, зацокала вінавата:

— Даруйце, што смяялася з вас. Цяпер ведаю: вы — сапраўдныя сябры.

1. Складзіце па змесце казкі некалькі пытанняў са словамі *хто*, *што*, *дзе*, *калі*, *каму*, *як*. Задайце іх адно аднаму, праслухайце і ацаніце адказы.
2. Якімі рысамі характару надзяліў аўтар галоўных герояў казкі?
3. Патлумачце сэнс выразу пра характар Вожыка — «нікому вока не запарушыў».
4. Чаму Вавёрка сумнявалася ў дружбе паміж Зайцам і Вожыкам?
5. Знайдзіце ў творы сказ, у якім адлюстравана асноўная думка гэтай казкі.

6. Падзяліце казку на сэнсавыя часткі. Дайце ім загаловкі. Перакажыце змест у адпаведнасці з планам.

ПРЫКАЗКІ ПРА ДРУЖБУ

- З кім павядзешся, ад таго і набярэшся.
- Не той друг, хто мёдам мажа, а той, хто праўду кажа.
- Новых сяброў набывай, а старых не забывай.
- Дружба не заўсёды салодкая служба.
- Чалавек без сяброў, што дрэва без каранёў.
- Чалавек без сябра, што яда без солі.

Паўтараем, падагульняем, разважаем...

Ведаем...

1. Якія з названых твораў з'яўляюцца казкамі, які — вершам, які — байкай?

- а) «Фанабэрысты Мухамор»;
- б) «Стары бацька»;
- в) «Калыханка маме»;
- г) «Верныя сябры».

2. Вылучыце галоўных герояў з ліку названых. З якіх яны твораў?

- а) Сын, стары бацька, суседзі;
- б) Заяц, Вожык, Вавёрка і Воўк;
- в) Вожык, яго матуля і дзяўчынка;
- г) Мухамор і Падасінавічак.

3. Вызначце, пра герояў якіх твораў гаворыцца ў наступных урыўках:

- а) Такая клапатлівая,
ласкавая яна,
як веснавое сонейка,
як цёплая вясна;
- б) А я над вамі ўсімі — імператар!
Хто задае ў модзе тон?
Хто адусюль відзён?
Я выгляд прыгажэйшы з прыгажэйшых маю...;
- в) Любоў нябёсы над табой трымае,
Любоўю зораць дні ў тваім акне.
Прыляж, мая ўсмешлівая мама,
Спяю табе, як ты спявала мне.

4. Прачытайце рысы характару. Хто з герояў пералічаных твораў надзелены імі?

Рысы характару герояў	Творы
1) ганарыстасць	а) байка «Фанабэрысты Мухамор»
2) добразычлівасць, бязмежная любоў да маці	б) верш «Першая настаўніца»
3) хітрасць	в) казка «Хітрун»
4) паважлівасць і ўдзячнасць чалавеку за набывацця веды і станаўленне характару	г) верш «Калыханка маме»

5. Хто з герояў вывучаных твораў паводзіў сябе наступным чынам?

Героі і творы	Учынкі
1) Вожык з казкі «Хітрун»	а) дапамог сям'і сына выжыць у цяжкую часіну
2) Вожык і Заяц з казкі «Верныя сябры»	б) выхваляўся перад іншымі сваёй асобай
3) бацька з казкі «Стары бацька»	в) адлучыўся з дому без дазволу маці і падмануў яе
4) Мухамор з байкі «Фанабэрысты Мухамор»	г) ратавалі адзін аднаго ад Ваўка

6. Вызначце тры асаблівасці байкі з ліку прапанаваных:

- а) найчасцей мае вершаваную форму;
- б) галоўнымі героямі звычайна з'яўляюцца жывёлы;
- в) мае зачын, асноўную частку і канцоўку;
- г) ёсць мараль, вывад, урок з чаго-небудзь.

7. Аднавіце прыказкі, злучыўшы іх часткі.

1) Скажы мне, хто твае сябры,	а) ад таго і набярэшся.
2) З кім павядзешся,	б) а той, хто праўду кажа.
3) Не той друг, хто мёдам мажа,	в) я скажу, хто ты сам.
4) Новых сяброў набывай,	г) а старых не забывай.

8. Узгадайце змест казкі «Стары бацька». Прачытайце план.

План

- 1) Даўні звычай.
- 2) Размова бацькі з сынам па дарозе ў пушчу.
- 3) Сын вяртае бацьку дадому.
- 4) Стары бацька дае параду, як жыта пасеяць.
- 5) Зноў бацька дапамог: выратаваў ад голаду.
- 6) Адносіны да старых бацькоў мяняюцца.
- 7) Сын раскрывае свой сакрэт аднавяскоўцам.

У якой паслядоўнасці павінны ісці пункты плана ў адпаведнасці са зместам казкі? Што патрэбна зрабіць, каб план адпавядаў тэксту?

Разважаем...

1. Які з твораў гэтага раздзела вам спадабаўся і запомніўся найбольш? Абгрунтуйце свой выбар.

2. Чаму беларускія пісьменнікі ў сваіх творах апавядаюць пра дабрыню, спагаду, працавітасць, мудрасць людзей?

Чалавек і грамадства

Кожны павінен працаваць на карысць грамадства, бо яму без яго — без мяне, без цябе (так, менавіта без цябе, дружа!) — абысціся нельга. Нельга абысціся без тваёй працы, без адданасці і адказнасці.

Уладзімір Караткевіч.

Знаёмячыся з творамі гэтага раздзела, працягнем выпрацоўваць уменні:

- высвятляць прычыны ўчынкаў дзеючых асоб і даваць ацэнку тым ці іншым іх дзеянням;
- вызначаць асноўную думку мастацкіх твораў;
- падрабязна пераказваць тэксты па складзеным плане;
- вызначаць адносіны аўтара да герояў твора.

Прачытайце загадку Уладзіміра Паўлава, правільна вымаўляючы гукі [дз'] і [ц']. Адгадайце яе.

Яна зроду не падводзіць
Тых, хто з ёю ў дружбе ходзіць.
Павыводзіць тых у людзі,
Хто яе з маленства любіць.

АЦАЦР

Звярніце ўвагу на загаловак байкі Уладзіміра Корбана. Хто, на вашу думку, у ёй будзе дзейнічаць? З-за чаго, магчыма, адбудзецца паміж героямі непаразуменне?

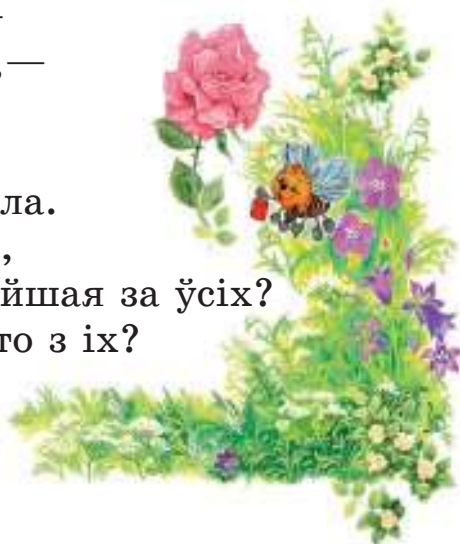
У якіх раней вывучаных творах пчала ўжо з'яўлялася галоўным героем? Назавіце гэтыя творы. Якімі якасцямі характару звычайна надзелена пчала?

ПЧАЛА І РУЖА

Уладзімір Корбан

(Байка)

«Паслухай, любая Пчала, —
Сказала Ружа неяк ранкам, —
Аблётала ты ўсю палянку,
На розных кветках пабыла,
А на мяне і ўвагі не звярнула.
Няўжо ж ніколі ты не чула,
Што Ружа ў свеце прыгажэйшая за ўсіх?

А ты на кветкі іншыя... Што з іх?

Якая асалода?»
«У іх даволі мёду, —
Спакойна прагула
Пчала. —

Не маю часу я з табой уступаць у спрэчку —
Лячу на грэчку.

Ты ж мёду за жыццё і кроплі не дала.
Што ты прыгожая — цудоўна, міла!
Але каго ты накарміла?»

Пішу я пра знаёмага свайго.
Бліскучы і шыкоўны хлопец гэты.
Ды што з таго? —
Лайдак адпеты.

1. Якімі паказаны ў байцы Ружа і Пчала?
 2. Хто з іх і чаму, на думку байкапісца, прыносіць больш карысці людзям? Ці можна пагадзіцца з думкай аўтара? Патлумачце.

3. Хто асуджаецца ў творы? За што?
 4. Чаму Пчала не спрачалася з Ружай, а паляцела працаваць далей? Як гэта яе характарызуе? Паразважайце, ці правільна Пчала аднеслася да суб'яд-ніцы — Ружы.
 5. Вызначце тэму гэтай байкі. Выберыце адзін правільны адказ:
 а) тэма знешняй прыгажосці;
 б) тэма працы на карысць людзям;
 в) тэма дружбы.
 6. Чаму гэты твор надзённы?

ЗАГАДКІ

Штодзень улетку
 Шукаюць кветкі,
 Бяруць нектар —
 Салодкі дар, —
 Нясуць у соты,
 Каб медам потым
 З тых сотаў залатых
 Частаваць усіх.

Міхась Пазнякоў.

Хвалюе водарам, красою,
 Але не проста ўзяць рукою.
 Галава пахучая,
 Тулава — калючае.

Міхась Пазнякоў.

У якіх раней вывучаных творах беларускіх пісьменнікаў ужо вялася гаворка на тэму працы, выбару прафесіі, служэння чалавека грамадству?
Якія героі ўслаўляліся ў гэтых творах? За што асуджаліся некаторыя персанажы?

Бра́цца за ста́лую работу — выбраць прафесію, якая дае плён, будзе карміць.

Заня́ць ва́ла — захапіць, гонячы куды-небудзь.

Ку́зня — майстэрня з горнам для ручной коўкі металу.

Ста́лы — тут: пастаянны.

АД КРАДЗЕНАГА НЕ ПАСЫЦЕЕШ

Беларуская народная казка

Былі ў аднаго чалавека два сыны. Як выраслі яны, бацька сказаў:

— Пара, сыны, за сталую работу брацца. Хто з вас чым хоча заняцца?

Маўчаць сыны: не ведаюць, якую сабе работу выбраць.

— Ну, дык пойдзем, — кажа бацька, — у свет, паходзім, паглядзім, што людзі робяць.

Сабраліся і пайшлі.

Ідуць так памаленьку, сыны да ўсяго прыглядаюцца, думаюць, якую работу ім выбраць.

Падышлі да адной вёскі. Бачаць: стаіць пры канцы вёскі кузня. Зайшлі яны ў кузню. Прывіталіся

да каваля, пагаварылі. Старэйшы сын нават молат у рукі ўзяў — памог кавалю сякеру в’йкаваць.

І зноў далей рушылі.

Падышлі да другой вёскі. Старэйшы сын паглядзеў туды-сюды: не відаць кузні ў гэтай вёсцы. Вось ён і кажа да бацькі:

— А чаму б і тут кузню не паставіць? Я мог бы за каваля застацца. Мне гэта работа падабаецца.

Бацька зарадаваўся: знайшоў, думае, большы сын сабе спосаб да жыцця!

— Добра, — кажа, — будзь кавалём у гэтай вёсцы.

Паставіў ён сыну кузню, той і пачаў кавальскаю справаю займацца. Людзі яго хваляць, і сам ён сваёю работаю задаволены.

А меншы сын колькі ні ходзіць — ніяк не можа сабе работу выбраць.

Ідзе ён аднаго разу з бацькам каля лугу. Бачыць: пасецца на лузе вол. А вёска далекавата, і пастуха не відаць.

— Ці не пачаць мне, бацька, валоў кр'асці? — кажа сын. — Работа гэта лёгкая, і кожны дзень з мясам буду. Растаўсцею і сам, як вол.

— Крадзь, — кажа бацька. — На тое ж я цябе і ваджу, каб ты сабе які сталы занятак выбраў.

Заняў сын вала і пагнаў дахаты. А бацька кажа:

— Пачакай мяне пры лесе — мне трэба яшчэ ў гэтую вёску заглянуць: там адзін мой знаёмы жыве...

Гоніць сын вала ды ўсё азіраецца, як воўк, ці не бяжыць хто за ім. Пакуль да лесу дагнаў, дык добра-такі перадрыжаў. Аж млосна ад страху зрабілася.

Пачакаў ён на ўзлеску, пакуль бацька вярнуўся, і пагналі разам вала дахаты.

Зарэзалі дома вала, знялі шкуру ды пачалі варыць свежаніну.

Наварылі, бацька кажа сыну:

— Вось што, сынку, давай знімем меркі і паглядзім, хто з нас ад гэтага вала пасыцее.

Узяў ён шнурок, змераў шыю сабе і сыну і завязаў вузельчыкі.

Паразважайце, хто з герояў казкі пасыцее і чаму.

Селі за стол. Бацька есць спакойна, а сын усё на дзверы паглядвае: ці не ідзе хто вала шукаць? Забрэша сабака, пройдзе ці праедзе хто — сын за мяса ды ў каморку хаваецца... А ў самога рукі і ногі дрыжаць.

І пайшло так дзень за днём.

З’елі нарэшце таго вала. Бацька кажа сыну:

— А цяпер давай шыі мераць: хто з нас пасыцеў?

Памералі, дык у бацькі шыя ўдвая патаўсцела, а ў сына — удвая патанчэла. Дзівіцца сын:

— Чаму гэта так?

— Бо ты еў крадзенага вала, — кажа бацька.

— Дык жа і ты крадзенага еў!

— Не, я заплаціў за вала гаспадару і еў, як свайго. Таму я і пасыцеў. А ты як сядзеш за стол, дык страх адразу на шыю — скок і душыць! Праз гэта яна і худзее. Ад крадзенага, брат, не пасыцееш!

1. Паразважайце, чаму бацька вырашыў дапамагчы сваім сынам у выбары сталага занятку.
2. Як ён аднёсся да выбару старэйшага сына? Аб чым гэта сведчыць?
3. Ці пагадзіўся бацька з выбарам меншага сына — красці чужое? Чаму?
4. Чаму бацька тайком ад сына заплаціў гаспадару за вала?
5. Як меншы сын, абраўшы «лёгкую работу», адчуваў сябе кожны дзень? Знайдзіце і зачытайце адказ у тэксце.
6. Прачытайце па асобах размову бацькі з сынам пасля таго, як яны з’елі вала.

Складзіце план казкі і перакажыце яе блізка да тэксту.

Млосць — непрыемнае пачуццё слабасці, якое наступае звычайна перад стратай прытомнасці.

Ражончык — тонкая заостраная палачка без сучкоў, на якой смажаць сала над агнём.

АНДРЭЙ ЗА ЁСІХ МУДРЭЙ

Беларуская народная казка

(Скарочана)

Жыў адзін цікавы хлопец Андрэй. Хацеў ён усё ведаць. Куды ні гляне, што ні ўбачыць — аб усім у людзей распытваецца, да ўсяго дапытваецца. Плывуць у небе хмары... Адкуль яны ўзяліся? Куды плывуць? Шуміць за вёскаю рака... Куды бяжыць яе вада? Расце лес... Хто пасадзіў яго? Чаму птушкі з крыламі, усюды вольна лятаюць, а ў чалавека няма крылаў?

Адказвалі яму людзі, адказвалі, нарэшце бачаць, што і самі не ведаюць, што адказваць.

— Ты, Андрэй, хочаш быць за ўсіх мудрэй, — пачалі смяцца з яго людзі. — Хіба ж можна ўсё ведаць?

Ды не верыць Андрэй, што нельга ўсяго ведаць.

— Пайду, — кажа, — да самога Сонца: яно ўсюды свеціць, усё бачыць і ўсё ведае. Яно мне і раскажа, чаго я сам не ведаю.

Пакінуў ён сваю хатку ды і пайшоў шукаць таго месца, куды Сонца на начлег спускаецца.

Ідзе ды ідзе, бачыць — сядзіць пры дарозе на камені чалавек ды пытаецца ва ўсіх: «Дакуль я тут сядзець буду?»

Андрэй яму таксама нічога не мог адказаць.

Пайшоў ён далей. Бачыць — чалавек падпірае плячыма плот.

— Што гэта ты, дзядзька, робіш? — пытаецца Андрэй. — Навошта гэты стары плот падпіраеш?

— Не ведаю... Можа, ты ведаеш?

— Каб ведаў, дык не шукаў бы таго, хто ўсё ведае, — адказаў Андрэй і рушыў далей сваёю дарогаю.

Прайшоў крыху, бачыць — чалавек смецце пераграбае.

— Навошта ты, дзядзька, смецце пераграбаеш?

— Не ведаю...

— Ну і я не ведаю, — сказаў Андрэй і пайшоў далей.

Доўга ён ішоў ці нядоўга, прыйшоў у вялікі лес. Цэлы дзень блукаў па ім, нарэшце пад вечар выбраўся на палянку... Наклаў агню, пачаў смажыць сала на ражончыку: прагаладаўся ж за доўгую дарогу!

Наеўся ён сала з хлебам. Захацелася піць. Пайшоў да рэчкі і нагнуўся да вады. Раптам бачыць — пады-

маецца з дна ракі дзяўчына, ды такая прыгожая, што і вачэй не адарваць. І дзяўчына на яго заглэдзелася.

— Не пі вады з ракі, — кажа яна, — бо Сонца цябе спаліць!

— Але ж мне вельмі піць хочацца...

— Ідзі за мною.

Прывяла яго дзяўчына да старога дуба, а з-пад яго б'е крыніца чыстай сцюдзёнай вады.

Нагнуўся Андрэй і напіўся ўволю крынічнай вады. Тым часам пачало апускацца з неба Сонца ў свае палацы. Трэба да яго ісці, ды не можа ён з прыгожаю дзяўчынаю расстацца.

— Ты ж глядзі, не кажы Сонцу, што мяне тут бачыў, — сказала дзяўчына, узнялася ўгору і заблішчала адтуль яснаю зоркаю.

Пайшоў Андрэй у палацы. А там Сонца гэтак пячэ, што аж сцены палацаў трашчаць. Але Андрэю нішто — напіўся крынічнай вады, дык і не можа Сонца яго даняць. Толькі шапку насунуў на лоб, каб вачэй не высмаліла.

Ці загаворыць з Андрэем Сонца? Ці дапаможа яно хлопцу ў яго просьбе? Чаму?

Расказаў ён Сонцу, чаго прыйшоў.

Сонца кажа:

— Вучыць цябе мне няма часу. Але я зраблю так, што ты ўсё сам будзеш ведаць.

Пры гэтых словах сабрала Сонца ўсе свае прамяні ў адзін пучок ды бліснула яму ў галаву. І адразу адчуў Андрэй, што галава яго стала ясная і светлая,

толькі надта гарыць, а сэрца раптам халодным зрабілася, як лёд...

Выйшаў ён з палацаў. Нядобра яму стала з халодным сэрцам. Успомніў ён пра дзяўчыну. І так захацелася ўбачыць яе яшчэ хоць раз, што аж млосць бярэ. Пачаў ён клікаць яе. Скацілася з неба ясная зорка і стала перад ім прыгожаю дзяўчынаю. Як глянуў на яе Андрэй, дык адразу і адчуў, што сэрца яго зноў стала такім, як было.

Узяў ён дзяўчыну за руку і павёў у свой край. І такі ён шчаслівы цяпер ішоў, што і птушкам з крыламі не зайздросціў.

Падышлі яны да таго чалавека, што смецце пераграбае. Паглядзеў на яго Андрэй, і ўсё яму ясна стала.

— Ты, — кажа ён чалавеку, — шукаеш у смецці згубленыя капейкі і дарма толькі час траціш. Бярыся лепш за работу, дык хутчэй заробіш тыя капейкі, чым іх знойдзеш.

Паслухаў яго чалавек, кінуў м'ярную работу, пачаў працаваць і нажыў і гаспадарку, і грошы на патрэбу.

Ідуць яны далей, убачылі чалавека, што плот плячыма падпірае. Паглядзеў на яго Андрэй і кажа:

— Не падпірай ты, чалавеча, таго, што згніло, бо яно ўсё роўна ўпадзе. Зрабі лепш новы плот.

Паслухаў яго чалавек і паставіў новы плот замест гнілога.

Дайшлі яны да таго чалавека, што на камені сядзіць і не ведае, дакуль яму тут сядзець. Андрэй кажа яму:

— Не будзь, чалавеча, такі скупы: дай пасядзець на гэтым камені і іншым падарожным людзям.

Зняў Андрэй чалавека з каменя і сеў сам з дзяўчынаю. А чалавек вясёлы пабег дахаты.

Адпачылі яны крыху ды рушылі далей, у той край, дзе жыў Андрэй.

І цяпер не Андрэй у людзей пра ўсё распытвае, а людзі ў яго.

Так стаў Андрэй за ўсіх мудрэй.

1. Якімі рысамі характару надзелены Андрэй у пачатку казкі? Што прымусіла хлопца ісці да Сонца?

2. Чаму юнак не мог адказаць на пытанні людзей, што сустрэкаліся па дарозе?

3. Аб чым сведчыць, на вашу думку, папярэджанне дзяўчыны-зоркі Андрэю не піць з ракі вады перад сустрэчай з Сонцам? Паразважайце.

4. Чаму стомленае Сонца звярнула ўвагу на Андрэя, не спаліла яго і нават надзяліла сваёй мудрасцю?

5. Аб чым папярэджвае нас казачнік, калі надзяляе Андрэя на некаторы час халодным сэрцам? Выберыце адзін правільны адказ.

а) Нельга шмат часу праводзіць на сонцы, гэта шкодна для здароўя;

б) за ўсё карыснае, бывае, чалавеку даводзіцца плаціць, ахвяраваць чым-небудзь;

в) шлях да ведаў не заўсёды бывае простым;

г) калі чалавек становіцца адукаваным, то ён можа пачаць важнічаць.

6. Каму павінны служыць набытыя чалавекам веды? Для чаго?

Разгледзьце комікс да казкі «Андрэй за ўсіх мудрэй». Перакажыце яе змест па малюнках.

1. Жыў адзін цікавы хлопец Андрэй. Хацеў ён усё ведаць.

2. Пакінуў ён сваю хату дый пайшоў шукаць сонца...

3. Пайшоў Андрэй далей. Бачыць...

4. Прайшоў крыху, бачыць...

5. Доўга ён ішоў
ці нядоўга, прыйшоў
у вялікі лес.

6. Пайшоў да рэчкі і
нагнуўся да вады.

7. Пайшоў Андрэй у палацы
Сонца.

8. Выйшаў ён з палацаў
з халодным сэрцам.

9. Падышлі яны да таго дзядзькі, што смецце пераграбае.

10. Убачылі селяніна, які падпіраў плячыма плот.

11. Дайшлі яны да чалавека, што на камені сядзеў.

12. Адпачылі крыху ды рушылі ў край, дзе жыў Андрэй.

Прачытайце прыказкі, правільна вымаўляючы гукі [р], [дз’], [ц’], падоўжаныя [ц], [ц’]. Раству-мачце іх сэнс.

- Садок садзіць — жыццё харашыць.
- Што аднаму з цяжкасцю даецца, тое калектывам лёгка бярэцца.

ЛЁГКА НАМ НІЧОГА НЕ ДАЕЦЦА

Віктар Шымук

(Скарочана)

Лёгка нам нічога не даецца,
Лёгка мы ніколі не жылі.
Лёгка не куецца і не жнецца,
Лёгка не бывае на зямлі.
Глянь, у Мінску выраслі палацы,
Глянь, у Брэсце зелені прыбой.
Гэта ўсё здабыта нашай працай,
Нашымі рукамі, сябра мой.
Нават птушкі жыць не хочуць лёгка —
Гнёзды ўюць, гадуюць птушанят.
Не магу глядзець на абібокаў,
Хоць між нас сустрэнеш іх няшмат...
З гэткамі не думаю раўняцца,
Перад намі — светлы, ясны шлях.
Мы Радзіму праслаўляем працай
На будоўлях, фабрыках, палях.

Хоць нічога лёгка не даецца,
 Хоць ніколі лёгка не жылі —
 Добра нам і жнецца, і куецца,
 Добра нам на бацькаўскай зямлі!

1. На якую тэму напісаны гэты верш?
2. Чаму, на вашу думку, аўтар не ўтойвае складанасцей чалавечага жыцця?
3. З якой мэтай Віктар Шымук узгадвае ў творы пра жыццё птушак?
4. Як адносіцца паэт да гультаёў? Прачытайце адпаведныя радкі.
5. У вершы ёсць словы-паўторы. Знайдзіце і прачытайце іх. З якой мэтай аўтар іх уводзіць?
6. Параўнайце першае і апошняе чатырохрадкоўі. Чаму аўтар мяняе апошнія два радкі? Чым выклікана гэта замена?

Паўтараем, падагульняем, разважаем...

Ведаем...

1. Назавіце аўтара кожнага з пералічаных твораў.

Аўтар	Творы
1) Уладзімір Корбан	а) «Пчала і Ружа»
2) Віктар Шымук	б) «Ад крадзенага не пасыцееш»
3) Беларускі народ	в) «Андрэй за ўсіх мудрэй»
	г) «Лёгка нам нічога не даецца»

2. Вызначце, якія з названых твораў з’яўляюцца народнымі казкамі, вершам, байкай:

- а) «Пчала і Ружа»;
- б) «Ад крадзенага не пасыцееш»;
- в) «Андрэй за ўсіх мудрэй»;
- г) «Лёгка нам нічога не даецца».

3. Устанавіце, каму з герояў належаць наступныя ўчынкі.

Учынкі	Героі твораў
1) набыў веды, якія паслужылі на карысць людзям, грамадству	а) Ружа з байкі «Пчала і Ружа»
2) паведамляе чытачу пра складанае жыццё людзей і іх стваральную працу	б) бацька з казкі «Ад крадзенага не пасыцееш»
3) жыла, любуючыся сабой	в) Андрэй з казкі «Андрэй за ўсіх мудрэй»
4) даказаў свайму меншаму сыну, што зладзейства — гэта дрэннае рамяство	г) герой верша «Лёгка нам нічога не даецца»

4. Прачытайце ўрыўкі з твораў. Вызначце, пра каго ў іх ідзе гаворка:

а) «Хацеў ён усё ведаць. Куды ні гляне, што ні ўбачыць — аб усім у людзей распытваецца, да ўсяго дапытваецца. Плывуць у небе хмары... Адкуль яны ўзяліся? Куды плывуць? Шуміць за вёскаю рака... Куды бяжыць яе вада? Расце лес... Хто пасадзіў яго? Чаму птушкі з крыламі,

усюды вольна лятаюць, а ў чалавека няма крылаў?»;

б) «Гоніць сын вала ды ўсё азіраецца, як воўк, ці не бяжыць хто за ім. Пакуль да лесу дагнаў, дык добра-такі перадрываў. Аж млосна ад страху зрабілася»;

в) Ты ж мёду за жыццё і кроплі не дала.

Што ты прыгожая — цудоўна, міла!

Але каго ты накармала?

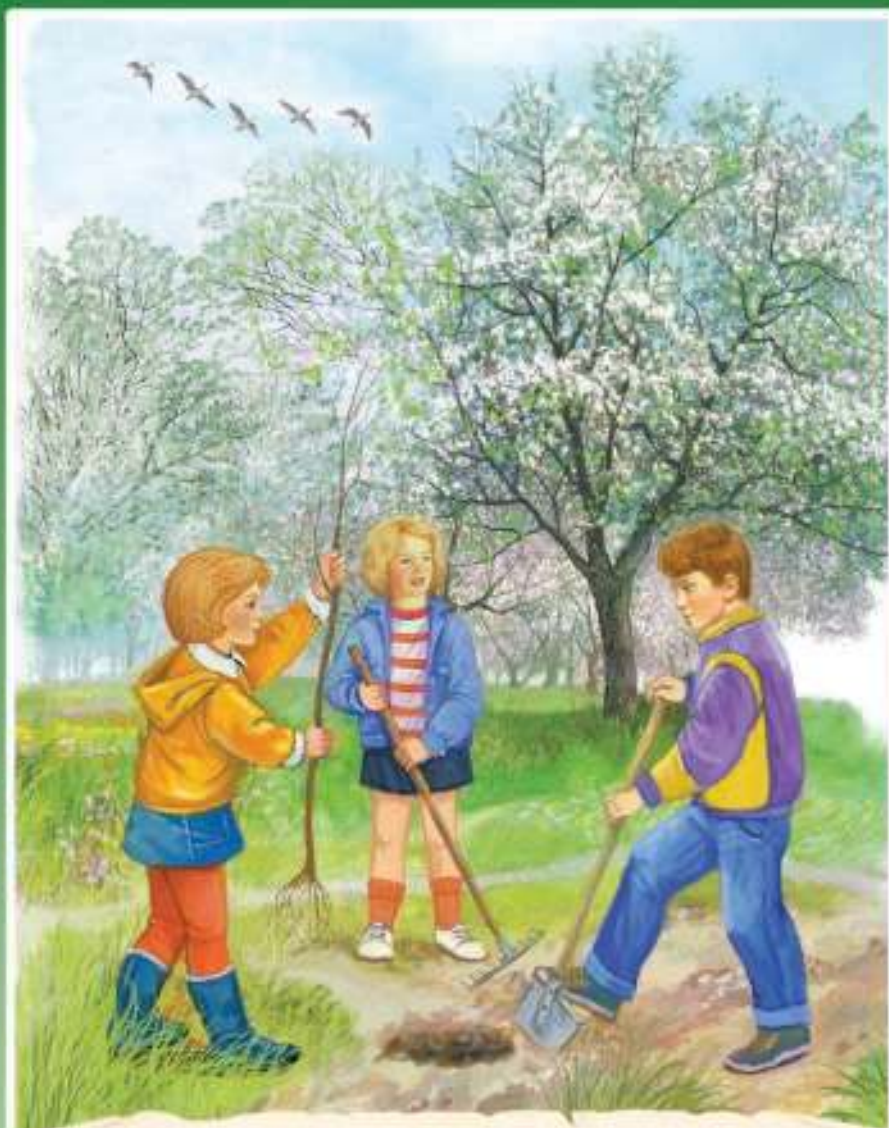
5. У якім творы асноўная думка сфармулявана так?

Асноўная думка	Твор
1) Хоць нічога лёгка не даецца, Хоць ніколі лёгка не жылі — Добра нам і жнецца, і куецца, Добра нам на бацькаўскай зямлі!	а) «Пчала і ружа» б) «Андрэй за ўсіх мудрэў» в) «Лёгка нам нічога не даецца»
2) Пішу я пра знаёмага свайго. Бліскучы і шыкоўны хлопец гэты. Ды што з таго? — Лайдак адпеты.	
3) Набытыя чалавекам веды павінны служыць людзям, грамадству	

Разважаем...

Якія творы з гэтага раздзела ўразілі вас? Чым?

Чалавек на планеце Зямля

Збераглі нашы продкі Айчыну,
Нашу мову для нас збераглі...
Дык няўжо мы пустэчу пакінем
На пакутнай курганнай зямлі?

Віктар Шніп.

Пры вывучэнні раздзела «Чалавек на планеце Зямля» будзем вызначаць праблемы, узнятыя пісьменнікамі ў мастацкіх творах; **выказваць уласныя пачуцці**, якія выклікалі вершы, байкі і апавяданні на экалагічную тэму;

працягнем фарміраваць уменні:

○ **вылучаць сэнсавыя часткі** апавяданняў, вызначаць галоўнае ў кожнай частцы;

○ **выразна і правільна чытаць творы ўголас** з захаваннем інтанацыі сказаў, паўз, патрэбнага тону і тэмпу, перадаваць рытм пры чытанні вершаў.

1. Уважліва разгледзьце плакат на экалагічную тэму.

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Чаму, на ваш погляд, мастак падзяліў плакат на дзве роўныя часткі?
- 2) Якая з частак вам спадабалася больш і чаму?
- 3) Чаму аўтар плаката адлюстравану планету Зямля ў руках чалавека? Паразважайце.

Аздóба — тое, што ўпрыгожвае, аздабляе што-небудзь.
Стрónгавы — тут: прэснаводны, чысты.

БЕРУЧЫ — АДДАВАЦЬ

Янка Сіпакоў

Наш родны беларускі край! Ён прыгожы. Там, дзе цячэ Дзвіна, у якую задумліва глядзяцца елкі і сосны, і пятляе між палёў Бярэзіна; дзе струменіць, набіраючыся сілы, Нёман і шырыцца, выбіраючыся з балот, Прыпяць; дзе гамоніць з высокімі берагамі Дняпро і трэцца хвалямі аб лодкі ласкавы Сож... Ён, наш край, прыгожы і непаўторны сваімі рэкамі і азёрамі, сваімі лясамі і лугамі, сваімі сцежкамі і дарогамі...

Белавежская пушча і Браслаўскія азёры, Палессе і Свіцязь, Налібок і Нарач, Бярэзінскі запаведнік і маленькая рэчка Проня — усё гэта наш родны край, наша спадчына, якая аднойчы і назаўсёды даецца кожнаму чалавеку разам з жыццём.

Так, спадчына. Неацэнная. За ўсё даражэйшая. Але хто калі лічыў, хто калі задумваўся, колькі ж на душу насельніцтва, на душу кожнага з нас прыпадае кветак, матылёў, дрэў, птушак, крынічак? Усяго гэтага мы, занятыя вечным клопатам, паўсядзённаю працаю, часцей за ўсё не заўважаем — ён для нас такі ж звыклы і будзённы, як і паветра, — гэты цуд прыроды!

Так, мы звыкла ўсім гэтым карыстаемся. Часам нават забываемся, што прырода — не толькі для нас

адных, хоць чалавек і з'яўляецца самаю лепшаю аздобаю любога краявіду. Што, беручы ў яе ўсё, чым яна так шчодра з намі дзеліцца, трэба думаць пра будучыню і абавязкова трэба пакідаць у ёй месца і той жа рэчцы, і таму ж буслу, і той жа травінцы, і таму ж мурашу. Пакідаць усё, што ім трэба.

Бо ўсе мы на гэтай зямлі суседзі: рэчка і бусел, дрэва і травінка, кветка і пчала, мураш і чалавек. Усе мы зямляне. Бо зямля ў нас адна, яна агульная для ўсіх. І мы маем радасць суіснаваць на ёй. Жыць у дружбе і ва ўзаемнай павазе.

Таму, беручы ў прыроды, мы абавязаны захоўваць яе багацці і павялічваць іх. Беручы — аддаваць.

1. Якімі багаццямі беларускага краю захапляецца аўтар? Пэралічыце.
2. Што пісьменнік называе родным краем, спадчынай? Прачытайце. Ці можна пагадзіцца з гэтым меркаваннем? Чаму?
3. Вызначце тэму апавядання.

4. На што аўтар звяртае ўвагу ў апавяданні? Выберыце адказ з ліку прапанаваных:
 - а) варта задумацца, колькі прыпадае на аднаго чалавека розных жывых істот;
 - б) лес — гэта цуд прыроды;
 - в) трэба берагчы прыроду;
 - г) чалавек павінен штодзённа любвацца прыродай.
5. Знайдзіце і зачытайце словы, якія раскрываюць асноўную думку твора.

1. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны беларускага мастака Уладзіміра Анішчанкі «Мой родны кут».

2. Адкажыце на пытанні.

1) Па чым можна здагадацца, што на карціне паказаны беларускі кут у летнюю пару года?

2) Вусна апішыце, як выглядае рэчка, яе правы і левы берагі.

3) Чаму, на вашу думку, мастак адлюстравалі ўздоўж рэчкі сцяжынку?

4) Апішыце, як выглядае на дальнім плане неба.

5) Якія ўражанні і настрой выклікала ў вас гэтая карціна? Чаму?

6) У чым сугучнасць двух твораў — аповядання Янкі Сіпакова і карціны Уладзіміра Анішчанкі?

Акрыяць — паправіцца пасля хваробы, ачуняць; на-
брацца сіл, акрэпнуць.

Захўтаць — шчыльна абхінуць, укрыць чым-небудзь.

Лоўж — куча сухога галля.

Хўкаць — выпускаць ротам струмень паветра, каб са-
грэць, прыцішыць боль.

ВЫРАТАВАННЕ ВОЖЫКА

Генадзь Пашкоў

Як неслі вечарам грыбоў,
а іх — пад ручкі ў кошыках! —
ля трох разгалістых дубоў
убачылі мы вожыка.
Упаў у яму ля лаўжа́
і, выбрацца не змогшы,
на дне прыцішаны ляжаў,
да голачкі прамокшы.
Малы — змясціла даланя!
І нездарма знямога
ў яме той на схіле дня
зваліла з ног малога.

Наташа мокрага яго
захутала ў хусцінку,
і сябра новага свайго
нясе дамоў дзяўчынка.
Каб ачуняў малы, яна
пахуквае ў далоні.

Вунь хмару на зыходзе дня
калючы вецер гоніць.

Ударыць лівень па плячах
ці навальніца хай бы! —
не згаснуць знічкі ў вачах
любві, спагады, жальбы.

Хутчэй дадому, у цяпло.
А ў хаце, каля печы,
няхай духмяным малаком
сагрэецца малеча.

Як акрыяе вожык той,
хоць і шкада, урэшце, —
калючага прыйдзеца ёй
да трох дубоў аднесці!..

1. Калі і дзе знайшлі дзецi вожыка?
2. Чаму Наташа вымушана была забраць яго дамоў? Ці правільна яна зрабіла? Дакажыце сваю думку адпаведнымі радкамі з тэксту.
3. Якімі якасцямi характару вызначаецца дзяўчынка? Патлумачце.
4. Як вы разумееце сэнс радкоў:
...не згаснуць знічкі ў вачах
любві, спагады, жальбы?
5. Чаму аўтар гаворыць, што вожыка прыйдзеца аднесці назад у лес? Аргументуйце.
6. Вызначце тэму і асноўную думку твора.

Под — гарызантальная паверхня ўнутры печы, на якую кладзецца паліва.

Прагъл — мясціна, палянка ў лесе, свабодная ад таго, што знаходзіцца вакол яе.

Прыкры — які выклікае пачуццё незадавальнення, крыўдны.

Хрушч — майскі жук.

КЛЁН

Міхась Пазнякоў

Ён стаяў у канцы нашага невялікага саду, збоку, каля самай агароджы, якая абступала сядзібу. Высокі, стройны, прыгожы, клён вылучаўся сярод іншых дрэў, што раслі ў садзе. Адразу за клёнам пачыналіся яміны, з якіх вяскоўцы капалі гліну. За імі праз агароды цягнулася палявая дарога.

Гэтай дарогай кожнае лета, жывучы ўжо ў горадзе, я крочыў да бацькоўскай хаты. Яшчэ здалёку распазнаваў густую вершаліну клёна. Цёплая пяшчота аблівала маё сэрца, калі я ўяўляў, як хутка пералезу праз агароджу, прайду ціхім садам, буду дыхаць сакавітым пахам медуніц і кропу, а затым увайду ў родную хату, светлую, прапахлую свежым хлебам.

На ўсё жыццё запомніўся мне гэты клён. Менавіта на яго раней, чым на іншыя дрэвы, садзіліся вясною шпакі і пачыналі высвістваць свае радасныя песні навасёлаў. Калі з палёў і агародаў сыходзіў снег і на ўзмежках з'яўлялася зялёная траўка, мы, вясковыя хлопчыкі і дзяўчынкі, ладзілі каля клёна свае гульні. Кожны лічыў за гонар залезці на самую вершаліну

дрэва і заспяваць: «Мой родны кут, як ты мне мілы, забыць цябе не маю сілы...» А крыху пазней, у маі, калі з'яўляліся хрушчы, мы трэслі кляновае голле ўвечары або ранкам, стараючыся адзін перад адным больш сабраць сонных яшчэ жукоў.

Вельмі захапляў нас клён восенню, якая шчодро аблівала яго яркай пазалотай. Прыбяжыш да клёна, а пад ім такі рознакаляровы дыван — вачэй не адарваць!

Многія ў вёсцы, калі пяклі хлеб, бралі лісце з нашага клёна, каб услаць ім под печы. А лісце гэта заўсёды было шырокае, чыстае, нейкае святочнае. Што-восень мы акуратна засушвалі лісты, і потым усю зіму хату ўпрыгожвалі кляновыя букеты.

Памятаю і вельмі прыкрае. Тады я вучыўся ў другім класе. Быў сакавік. Мне чамусьці захацелася паспытаць свежага кляновага соку. Прыхапіўшы бацькаву сякеру і трохлітровы слоік, я пайшоў да нашага

клёна. Надсек у адным месцы, але сок не капаў, а сцякаў па ствале. Надсек у другім месцы — атрымалася лепш, падставіў слоік. Пайшоў у хату. Чакаю, пакуль набяжыць хоць трохі кляновіку. Ды тут бацька прыйшоў з працы. Гляджу і вачам сваім не веру: нясе ў руках мой пусты слоік. Сэрца ў мяне нібы абарвалася. Дасталася мне тады на арэхі.

Замазаў тата раны на ствале клёна, але доўга яны не зажывалі. Плакала дрэва...

Праз год зноў нехта надсек клён. Не шанцавала дрэву і пасля. Некалькі разоў ранілі яго, нібы некаму замінала яго гордае і шчырае хараство. І кожны раз я адчуваў сябе вінаватым, быццам гэта я надсякаў клён.

А мінулай восенню яго не стала: паваліла бура. Наляцела яна на вёску, паваліла платы, сарвала некалькі чарапічных дахаў, загубіла наш клён.

Прыехаўшы летам у водпуск, я не пазнаў здалёку бацькавай сядзібы. У шэрагу высозных дрэў, якія абступілі сад, віднеўся прагал, адсутнічала штосьці адметнае, дарагое. Мне стала вельмі балюча. Зразумеў, што тады, у дзяцінстве, я зрабіў зарубкі не на кляновым, а на сваім целе, і яны пякуць цягучым, несціханым болем.

1. Як апісвае Міхась Пазнякоў выгляд клёна ў розныя поры года? Чаму, на вашу думку, аўтар не апісвае, як выглядае дрэва зімой?
2. Патлумачце, як вы разумееце выраз «Дасталася мне тады на арэхі».

3. Якую карысць, акрамя прыгажосці, прыносіў клён аднавяскоўцам?
4. Перакажыце змест гісторыі, якая адбылася з клёнам. Чаму герой раскажаў пра шкодніцтва толькі тады, калі стаў ужо дарослым?
5. Перачытайце апошні абзац апавядання і патлумачце сэнс выразу «зрабіў зарубкі не на кляновым, а на сваім целе, і яны пякуць цягучым, несціханым болем». Як гэтыя словы характарызуюць героя?
6. Якая асноўная думка гэтага твора?

ЗАГАДКІ

Волата гэтага
 Кожны з вас знае.
 Кожнае лета ён
 Сотні гадоў
 Ціха люляе
 Сотні сыноў.
Міхась Пазнякоў.

Нішто не ляцела,
 Нішто не спужала,
 А ўся затрымцела,
 А ўся задрыжала.
Ніл Гілевіч.

У белым сарафанае,
 Пад хусткаю зялёнай
 Суме на паляне
 Танклявая Алёна.
Ніл Гілевіч.

1. Уважліва разгледзьце рэпрадукцыю карціны Яраслава Зяблава «Клён».

2. Адкажыце на пытанні.

1) Які настрой выклікала ў вас гэта праца мастака? Чаму?

2) Якіх адценняў — светлых ці цёмных, цёплых ці халодных — прысутнічае на карціне больш? Аб чым гэта сведчыць?

3) Якая пара года адлюстравана на карціне? Чаму, на вашу думку, мастак напісаў клён жоўтым, залацістым?

4) Пра што можа нагадаць глядачу прывязаная на галіне клёна пустая гушкалка (арэлі)?

5) Як па-іншаму можна назваць палатно мастака? Патлумачце свае загаловкі.

6) У чым вы бачыце падабенства апавядання Міхася Пазнякова і карціны Яраслава Зяблава?

Пры чытанні ўрыўка з верша Пімена Панчанкі «Лясы і рэкі» правільна вымаўляйце гукі [г], [ц’], [ў], [р], [дз’], [ч], падоўжаны [ц].

Леглі плямы мазуту і нафты,
Бруд сцякае з усіх бакоў.
Як там птушкам пяецца? Не надта.
Як там рыбы? Спытай рыбакоў.
Смерць лясоў для мяне непрымальна,
Як і гібель павольная рэк...
Людзі, людзі, жывіце нармальна
І пра будучы думайце век.

Вадзянік — у народных паданнях: уладар вадаёмаў і жывых істот у іх.

Лесавік — у народных паданнях: лясны дух, гаспадар лесу і звяроў.

Сурагát — звычайна хімічнае рэчыва ці прадмет, якія замяняюць натуральную вадкасць ці прадмет.

Разгледзьце малюнак на с. 64. Паразважайце, чаму такімі пакалечанымі выглядаюць Вадзянік і Лесавік.

ВАДЗЯНІК І ЛЕСАВІК

Уладзімір Правасуд

(Байка)

Кульгаў па лесе Лесавік,
Ён ледзьве дыбаў да ракі,
Каб паратунак там знайсці які.

Яму насустрач Вадзянік,
Што толькі выбраўся з вады.
— Скажы, браток, кіруешся куды? —
Ён запытаў Лесавіка.
— Іду туды, дзе плешчацца рака,
Як кажуць, у твае ўладанні,
Каб там абмыць свае, браточак, раны...
— Чакай, чакай, туды не лезь!
Я сам не задыхнуўся ледзь,
Мне не жыццё цяпер — бяда:
Уся забруджана вада...
— Як?! Чым забруджана? І шмат?
— Вунь бачыш там хімічны камбінат?
Ён дзень і ноч працуе і працуе,
Блакiт вады на бруднае фарбуе,
Усе ў раку шпурляе сурагаты.
Цяпер я не блакiтны — паласаты.
— Ой, гора нам, —
У распачы прамовіў Лесавік. —

А ты ж куды падаўся, Вадзянік?
— Ды думаў да цябе — у лес...
— І да мяне, браток, не лезь:
Цяпер і мне няма дзе дзецца.
Аж разрываецца ад крыўды сэрца,
Куды ні глянь — разбітыя бутэлькі, шклянкі
Ды ад кансерваў розныя бляшанкі...
Няма куды ступіць нагой.
Куды падзецца ад бяды такой?!

1. Складзіце па змесце байкі некалькі пытанняў, якія б пачыналіся словамі *хто, чаму, дзе, як*. Задайце пытанні адно аднаму і паслухайце адказы на іх.

2. Якія пачуцці выклікаюць у вас галоўныя героі байкі? Пацвердзіце сваю думку адпаведнымі радкамі.
3. Каго і за што байкапісец асуджае ў творы?
4. Што, на вашу думку, хацеў сказаць нам аўтар?
5. Разгледзьце ілюстрацыю да твора. Ці адпавядаюць яе настрой і фарбы зместу? Чаму?
6. Якія асаблівасці твора гавораць пра тое, што гэта байка? Выберыце 3 сцвярджэнні з прапанаваных:
 - ◆ персанажамі звычайна з'яўляюцца жывёлы або міфічныя героі;
 - ◆ твор мае звычайна павучальны характар;
 - ◆ часцей напісаны ў вершаванай форме;
 - ◆ твор прызначаны для пастаноўкі ў тэатры.

Падрыхтуйце выразнае чытанне байкі па ролях, папярэдне размеркаваўшы іх.

Дзірван — верхні слой глебы, густа зарослы травой, пераплецены карэннем раслін.

А ТЫ ХОЦЬ ДРЭВА ПАСАДЗІЎ?

Пятрусь Броўка

Дзе дваццаць год таму назад
Ляжаў дзірван акамянелы —
Расцвіў прыгожы, буйны сад,
Паплыў удаль, як ветразь белы...

Нямала тут вясновых дзён
Папрацавалі слаўна людзі,
Каб кожнай яблыню ён
Усхваляваў нам сёння грудзі.

Ён так святло сваё разліў,
Глядзіш, нацешыцца няможна...
— А ты хоць дрэва пасадзіў? —
Няхай сябе спытае кожны.

1. Пра якую падзею з жыцця людзей паведаміў паэт?
2. Дзякуючы каму з'явіўся на зарослым полі прыгожы сад?
3. З чым параўноўвае Пятрусь Броўка вясновы сад?
4. Раствлумачце сэнс выразаў:
 - а) Каб кожнай яблыню ён
Усхваляваў нам сёння грудзі;
 - б) Ён так святло сваё разліў...
5. Раскрыйце асноўную думку твора.
6. Вывучыце верш на памяць.

Іван Іванавіч Шышкін — адзін з буйнейшых майстроў рэалістычнага пейзажнага жывапісу. Галоўная тэма яго творчасці — адлюстраванне рускага ляснага пейзажу. На сваіх палотнах ён імкнуўся паказаць веліч і прыгажосць роднай зямлі, адметнасць яе лясоў і палёў. Разам з тым мастак пісаў карціны, на якіх адлюстравана знішчэнне прыроды. Ён не заставаўся раўнадушным да таго, як часам бяздумна наносіцца шкода прыродзе.

1. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны «Высечка лесу».

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Што вы бачыце на карціне? Апішыце.
- 2) Чаму, на вашу думку, Іван Шышкін адлюстравваў высечку лесу?
- 3) Якія думкі і ўражанні выклікаў у вас твор жывапісу? Чаму?

Прачытайце верш «У вясновым лесе» Леаніда Дайнекі. Правільна вымаўляйце гукі [дз’], [ц’], [ў], [с’], спалучэнне літар **дч** перадавайце як [чч].

Пойдзем, дзеці, у лес вясновы,
нібы ў дом вясёлы, новы.
Толькі тым, хто ў казку верыць,
лес свае адчыніць дзверы...

Песні там і смех усюды.
Але ведайце, што цуды
толькі тым вясна пакажа,
хто не скрыўдзіць і мурашкі,
хто з прыродаю сябруе,
птушак і звяроў шануе.

Акалёць — змерзнуць, моцна азябнуць.

Ямчэй — ад ёмка — зручна, добра.

ЖУРКА

Міхась Даніленка

I

Бацька прынёс Толіку маладога жураўліка з перабітым крылом.

— Хутка халады пачнуцца. Акалёе, загіне, — сказаў ён. — А мы яго выхадзім...

Калі Толік падыходзіў да птушкі, яна злосна шыпела, раскрывала дзюбу — спрабавала дзеўбануць хлопчыка. Не прывык Журка, каб яго рукамі гладзілі.

Толік са старога рэшата зрабіў птушцы ў сенцах гняздо. Два разы прывёў яе сюды нанач. А на трэцюю ноч Журка сам знайшоў сваё гняздо, доўга тупаў у ім, уладкоўваўся, каб ямчэй спалася, — і заціх.

— Заснуў, — радасна паведаміў Толік бацьку, як толькі той вярнуўся з лесу з чарговага абходу.

II

Крыло ў Журкі зажыло. Цяпер ён асмалеў — смешна дыбаў па пакоях, і нават сабака Шарык баяўся вострай Журкавай дзюбы.

А Толіка Журка пачаў слухацца. Нават пасябраваў з ім. Мусіць, таму, што хлопчык яго карміў, бавіў свой час з ім.

...Доўга цягнулася зіма з завеямі і снегам. Але вось і вясна нарэшце прыйшла. Зазвінеў у высокім небе

жаўрук, заспявалі свае песні берасцянкi, падала́ голас чорная жаўна́.

— Хутка Журка паляціць ад нас, — сказаў аднойчы бацька Толіку. — Бачыш, як неспакойна ён па двары пахаджае.

І праўда. Журка трывожна мераў двор і ўсё прыслухоўваўся да птушыных галасоў, што даносіліся з вышыні.

III

Аднойчы, калі высока ў блакітным небе плыў шнурчак жураўлёў і адтуль даносіліся іхнія галасы — быццам нехта трубіў на срэбраных трубах, — Журка падскочыў раз, другі, узмахнуў крыламі. Ён падымаўся ўсё вышэй і вышэй — даганяў тых жураўлёў, што вярнуліся з заморскіх краін да сябе дадому.

— Бывай, Журка, — памахаў яму рукой Толік.

Як складзецца далейшы лёс птушкі? Ці прыме чарада Журку да сябе? Ці адбудзецца яшчэ адна сустрэча Толіка і птушкі?

1. Як аднесліся да пакалечанага жураўля бацька і Толік? Пацвердзіце свой адказ словамі з апавядання.
2. Чаму птушка спачатку «злосна шыпела, раскрывала дзюбу — спрабавала дзеўбануць хлопчыка»?
3. Што пазней паспрыяла дружбе Журкі з гаспадарамі? Дакажыце радкамі з твора.
4. Чаму бацька вырашыў загадзя папярэдзіць сына пра развітанне з жураўлём? Паразважайце.

5. Вызначце тэму і асноўную думку твора.
6. Перачытайце апавяданне самі сабе, падбярыце загаловкі да кожнай часткі. Падрыхтуйце пераказ твора па плане.

Паўтараем, падагульняем, разважаем...

Ведаем...

1. Які з пералічаных твораў з'яўляецца апавяданнем, які — байкай, які — вершам?
 - а) Міхась Пазнякоў. «Клён»;
 - б) Уладзімір Правасуд. «Вадзянік і Лесавік»;
 - в) Пятрусь Броўка. «А ты хоць дрэва пасадзіў?».
2. Па малюнках пазнайце творы.

3. Назавіце творы, з якіх узятыя наступныя радкі:

а) Цяпер і мне няма дзе дзецца.

Аж разрываецца ад крыўды сэрца,
Куды ні глянь — разбітыя бутэльні, шклянкі
Ды ад кансерваў розныя бляшанкі...
Няма куды ступіць нагой.
Куды падзецца ад бяды такой?!;

б) Упаў у яму ля лаўжа

і, выбрацца не змогшы,
на дне прыцішаны ляжаў,
да голачкі прамокшы.
Малы — змясціла даланя!
І нездарма знямога
ў яме той на схіле дня
зваліла з ног малога;

в) «Часам нават забываемся, што прырода — не толькі для нас адных, хоць чалавек і з'яўляецца самаю лепшаю аздобаю любога краявіду. Што, беручы ў яе ўсё, чым яна так шчодро з намі дзеліцца, трэба думаць пра будучыню і абавязкова трэба пакідаць у ёй месца і той жа рэчцы, і таму ж буслу, і той жа травінцы, і таму ж мурашу. Пакідаць усё, што ім трэба»;

г) «Прыехаўшы летам у водпуск, я не пазнаў здалёку бацькавай сядзібы. У шэрагу высозных дрэў, якія абступілі сад, віднеўся прагал, адсутнічала штосьці адметнае, дарагое. Мне стала вельмі балюча. Зразумеў, што тады, у дзяцінстве, я зрабіў зарубкі не на кляновым, а на сваім целе, і яны пякуць цягучым, несціханым болем».

4. Назавіце творы, у якіх пісьменнікі ўзнімаюць наступныя экалагічныя праблемы:

- а) захаванне чыстых вадаёмаў і лясоў;
- б) беражлівыя адносіны да дрэў;
- в) добразычлівае стаўленне людзей да жывёл;
- г) выратаванне параненай птушкі.

Разважаем...

1. Чаму беларускія пісьменнікі гавораць у сваіх творах пра беражлівае стаўленне чалавека да прыроды?

2. Як вы самі адкажаце на пытанне Петруся Броўкі «А ты хоць дрэва пасадзіў?»

3. Разгледзьце фотаздымкі. Паразважайце, з якой мэтай скульптары розных краін звяртаюцца да тэмы беражлівых адносін да прыроды.

1. *Андрэй Кавальчук, Віктар Корсі.* Мемарыял ліквідатарам Чарнобыльскай аварыі. Масква.

2. *Валяр'ян Янушкевіч.* Помнік паляўнічаму сабаку ў Нясвіжскім парку.

3. Помнік божай кароўцы. Сеул, Паўднёвая Карэя.

4. *Нэнсі Шэн.* Дайце дарогу качанятам. Бостан, ЗША.

4. Прачытайце і адгадайце загадкі. Паразважайце, якія непрыемнасці, бедствы могуць прынесці людзям гэтыя з’явы і сілы прыроды.

Хоць бяскрылы, а лятае,
Безгалосы — свішча,
Хоць бязрукі, а, бывае,
Грушы ў садзе абівае,
Нават часам вырывае
Дрэвы з карнявішчам,
А як зморыцца — упадзе,
І няма яго нідзе.

Ніл Гілевіч.

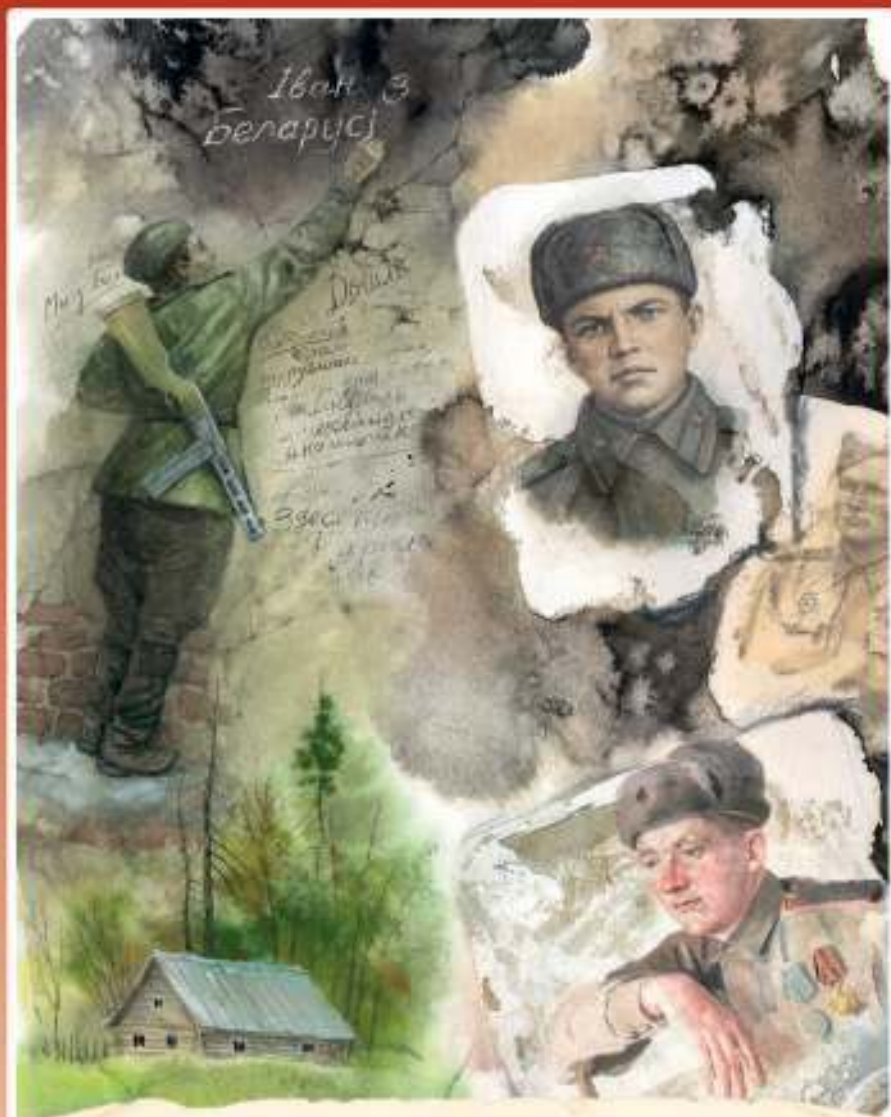
Цре
ев

аьг
он

Ненажэра гэты з’есці
Можа ўсё на свеце.
А нап’ецца ён вады —
Памірае ўміг тады.

Міхась Пазнякоў.

Лёс чалавека на вайне

Чужое зямлі нам не трэба,
Пачуцці ва ўсіх нас адны:
Мы хочам, каб мірнае неба
Не знала пажараў вайны.

Алесь Бачыла.

Пры вывучэнні твораў гэтага раздзела звернем увагу на апісаныя пісьменнікамі малюнкi жыцця людзей у ваенны і пасляваенны час.

Працягнем выпрацоўваць уменні:

○ суадносіць загаловкі з тэмай і асноўнай думкай вершаў і апавяданняў;

○ вылучаць у тэкстах ацэначныя словы і выразы, асэнсоўваць іх ролю;

○ знаходзіць матэрыял для характарыстыкі героя: яго партрэт, асаблівасці мовы, апісанне жылля.

1. Разгледзьце фотаздымак. Які настрой і ўражанні ён выклікаў у вас?

2. Адкажыце на пытанні.

1) У якім месцы, на вашу думку, знаходзяцца хлопчыкі?

2) Чым заняты падлеткі? Як выглядаюць іх твары і адзенне?

3) Чаму адзін з хлопчыкаў апрануты ў вайсковую форму? За якія ўчынкi ён мог быць узнагароджаны ордэнам?

4) Які час з гісторыі нашай Радзімы зафіксаваў карэспандэнт на гэтым фотаздымку?

Разгледзьце фотаздымкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны (1941—1945 гадоў). Якія эпізоды з жыцця дзяцей адлюстраваны на іх?

Нарадзіўся Янка Брыль у сонечнай Адэсе, што знаходзіцца на беразе Чорнага мора. Усё сваё дзяцінства і юнацтва правёў на прыгожай і багатай беларускай Навагрудчыне.

Перад пачаткам вайны яшчэ юнаком быў прызваны на вайсковую службу ў марскую пяхоту.

Калі фашысты пачалі заваёўваць Еўропу, маладому хлопцу давялося ўдзельнічаць у абарончых баях супраць нямецкай арміі. Затым пісьменнік трапіў у палон, зведаў, што такое фашысцкія лагеры для палонных. За непадпарадкаванне трапляў у турму з вельмі жорсткімі ўмовамі, працаваў на нямецкіх фермах і заводах.

З першых дзён палону Янка Брыль увесь час думаў пра ўцёкі з фашысцкай няволі. І толькі з другога разу яму з двума сябрамі ўсё-такі ўдалося ўцячы, вярнуцца на Беларусь.

Зведаўшы на ўласных плячах, што такое фашызм, пісьменнік адразу далучыўся да партызан. У 1942 годзе Янка Брыль разам са сваімі братамі і пляменнікамі стаў сувязным партызанскай брыгады, а затым — разведчыкам.

Пазней пісьменнік будзе запрошаны для працы ў партызанскіх выданнях, дзе праз свае нататкі гнеўна асуджаў фашызм і заклікаў людзей да барацьбы з нямецка-фашысцкімі захопнікамі.

Звярніце ўвагу на загаловак апавядання Янкі Брыля і ілюстрацыі да твора. Пра якую зялёную школу пойдзе гаворка? Хто вучыўся ў лясных школах? Чаму і ў гады вайны бацькі адпраўлялі сваіх дзяцей вучыцца?

Дзяру́га — посцілка, пакрывала з грубай дамашняй тканіны.

Казыта́ць — выклікаць лёгкае нервовае раздражненне, датыкаючыся да скуры.

Ляшчэ́ўнік — зараснік, кусты ляшчыны; арэшнік.

Сырадо́й — толькі што надоенае малако.

Фашы́ст — член арганізацыі, якая імкнецца да захопніцкіх войнаў.

ЗЯЛЁНАЯ ШКОЛА

Вясна, кажуць, прыгожая ўсюды: і ў полі, і ў лесе, і ў горадзе. З такім поглядам не згаджаўся партызанскі хлопчык Анатоль. І правільна думаў: вясна ў лесе прыгажэйшая.

Праўда, сонца ўзыходзіць тут трохкі пазней... І наогул усё тут не так, як у вёсцы было. Там раніцай на вуліцы раўлі каровы, а тут яны недзе пасуцца на паляне, і мама кожную раніцу ходзіць туды з вядром. Анатоль спіць на пасцелі з яловых лапак, засланых дзяругай, а сонца ўжо даўно глядзіць у акенца. Сонца хоча, каб хлопчык устаў, і яно прыпякае яго. «Чыхнеш, чыхнеш усё ж такі», — смяецца сонца.

І праўда — Анатоль не вытрымаў, чыхнуў. Але спіцца цяпер вельмі смачна, і хлопчык нешта мармыча ў сне і паварочваецца на другі бок. Мама вярнулася з паляны амаль з поўным вядром малака. Мама хоча таксама, каб хлопчык устаў, пакуль сырадой яшчэ цёплы. Яна казыча Анатолеву пятку, што высунулася з-пад дзяругі, і, смеючыся, кажа:

— Ну, ну, ваяка, устаў бы, ці што...

Анатоль падцягвае нагу і нешта незадаволена бурчыць. Але мама казыча яго за вухам, і вось, зусім прачнуўшыся, ён устае і пытаецца:

— Тата прыехаў?

— Тата прыедзе заўтра, — адказвае мама.

— А хто сёння прыехаў?

«Сёння» на мове Анатоля азначае — гэтай ноччу. Амаль кожнай ночы хто-небудзь прыязджае ў лагер партызанскіх сем'яў, уцякаючы ад фашысцкага здзеку і смерці...

— Сённяя прыехалі з Пяскоў, адна сям’я. У Сымонавых начавалі.

— А зямлянку яны ўжо зрабілі?

— Ну што ты, — смяецца мама. — Як жа яны маглі зрабіць без цябе? Вось паснедай хутчэй ды ідзі.

Анатоль спяшаецца. Бярэ свой «аўтамат», і вась ён ужо на дварэ. Добрай раніцы, сонечны лес!

Праз голле бяроз і алешын на кусты ляшчэўніку, на папаратнік, на мяккі, сыраваты мох кладуцца светлыя плямы сонца... Шчабечуць птушкі, недзе далёка кукуе зязюля, а недзе бліжэй стукае сякера. Анатоль ведае: гэта спускаюць дрэвы на новую зямлянку...

А дзе ж будзе тая зямлянка стаяць?..

І тут Анатоль заўважыў дзяўчынку. Зусім незнаёмая дзяўчынка стаіць на дарозе і, адварнуўшыся ад Анатоля, глядзіць угару, на сасну... Ён хаваецца за бярозу, настаўляе свой аўтамат, прыплюшчвае вочы і голасна, звонка крычыць:

— Трр! Тррр! Тррр!..

Усё атрымалася як найлепш — дзяўчынка ажно падскочыла...

— Не бойся, — кажа ён, — я страляю толькі фашыстаў. Гэта я так — пастрашыў цябе.

— Ой, мамачкі, — усміхнулася дзяўчынка. — Буду цябе баяцца, такога маленькага. Я на птушку гляджу. Як яна называецца?

— Таксама мне — не ведае. Гэта ж дзяцел, — гаворыць Анатоль...

— А нашы будуць рабіць зямлянку, — сказала дзяўчынка, усё яшчэ пазіраючы ўгару.

— А мой тата мінёр, ён фашыстам усе цягнікі паўзрывае. Ага!

— Майго таты няма, — уздыхнула дзяўчынка. — І мамы няма, і бабулі, і нікога...

— А хто ж там сячэ? — здзівіўся Анатоль.

— Гэта дзядзька Сцяпан. Я ў іх жыву. Даўно-даўно. Бабуля Зося памерла, дык я жыву ў іх. Я называюся Ася, а ты?

— Я — Анатоль. Раней мама казала Толік, а цяпер я ўжо вырас.

Ася паглядзела на хлопчыка і засмялася.

— Ой, мамачкі... Ён вырас!.. Стане на палена, дык свінні па калена. Вырас!.. Маленькі ты яшчэ зусім...

Анатоліу гэта не спадабалася.

— Няхай сабе і не вырас, а ў нас ёсць школа, ага!

— Якая школа?

— Якая школа? Зялёная!

— Зялёная? А хто ж яе пафарбаваў?

— Пафарбаваў... Нічога ты не ведаеш. Ідзем вось, пакажу.

— Ідзем!..

Ася ўзяла Анатоля за руку, і яны не пайшлі, а пабеглі.

* * *

«Зялёную школу» зрабілі нядаўна... Партызаны прывезлі і парты, і стол, і сапраўдную школьную дошку. А пакуль яны іх прывезлі, старыя мужчыны з сямейнага лагера выбралі месца пад школу і згарадзілі велізарную павець. Праз сцены гэтай павеці відаць былі неба, і сонца, і лес, — бо і сцен тых сапраўдных

не было, а проста падпоркі з бярозавых жэрдак. Каб школу не заўважылі з самалётаў, страхá была з яловых лап... Заняткі ў «зялёнай школе» праводзіліся так: пісьмовыя — пад павеццю, а вусныя — проста дзе-небудзь воддаль, на сонейку.

Анатоль прывёў дзяўчынку пад павець, дзе вучыліся цяпер малодшыя дзеці, такія, як Ася, і трошкі большыя... Дзяўчаткі і хлопчыкі ўжо не пісалі, а толькі глядзелі на іх. «Цёця Тоня», маладая настаўніца, сустрэла гасцей каля ўвахода ў павець.

— Новенькая, — усміхнулася яна. — Гэта ты сёння ноччу прыехала?

Яна прыгнулася і пагладзіла Асю па галаве.

— І валасы ў цябе якія кучаравыя!.. А стужку ты сама завязваеш ці мама?

Тут ужо Анатоль больш не вытрымаў.

— У Асі мамы няма, — сказаў ён. — І таты няма. І нікога няма. Яна жыве ў таго дзядзькі, што робіць зямлянку. Я ведаю, я яе першы прывёў.

— Ты маладзец у нас, — усміхнулася цёця Тоня. — Ты аўтаматчык. Мы цябе сёння пасадзім разам з Асяй, ты ў нас сёння таксама вучнем пабудзеш. Ну, ідзем.

Настаўніца падвяла малых да свабоднай парты і пасадзіла побач...

— Школу сваю мы назвалі зялёнай, — сказала настаўніца. — Яна не такая, як іншыя школы, бо яна партызанская. А мы ўсе — партызаны. І ты цяпер таксама партызанка.

— Глядзі — сарока, — штурхануў Асю Анатоля...

— Сам ты сарока, Анатоля, — строга сказала настаўніца. — Ты ж у школе, ты сёння вучань, і дай мне, калі ласка, гаварыць. Дык вось, Асенька, вакол нашага лесу стаяць партызаны — нашы бацькі, браты і сёстры, з сапраўднымі аўтаматамі і вінтоўкамі. Яны абараняюць нас, яны знішчаюць фашыстаў, а мы тут — вучымся.

— Самалёт! — зноў не вытрымаў Анатоля.

І праўда — пачуўся гул самалёта.

— Нічога, Асенька, — сказала цёця Тоня, — ты не бойся. Яны лятаюць кожны дзень. Ды пад галінкамі яны не ўбачаць нашай школы. Мы толькі дожджыку баімся, бо тады наша зялёная страху цячэ і мы бяжым дахаты.

Самалёт набліжаўся. Ён ішоў не над школай, а значна правей. Аднак Анатоля не вытрымаў.

— Фашыст, на, цю, на! — закрычаў ён, і дзеці засмяяліся, а разам з дзецьмі — і Ася.

— Ну, бачыш, Асенька, які ў цябе адважны абаронца, твой Анатоля! — сказала цёця Тоня. — Дадзім яму за гэта сшытак, як ты думаеш?

Анатоль паглядзеў на Асю. Эх, ведала б яна, як моцна хацелася яму хадзіць у школу разам з іншымі дзецьмі! І намагаўся ён пайсці ўжо колькі разоў, а толькі ўсё не прымалі, казалі — малы... Эх, каб толькі дзяўчынка згадзілася.

Дзяўчынка паглядзела на «аўтаматчыка», паглядзела на цёцю Тоню, зразумела ўсё, усміхнулася і ў знак згоды кінула галавой.

Анатоліу цяжка ўстрымацца. Яму хочацца крыкнуць «ура!» і выпусціць угару чаргу са свайго аўтамата, але ён маўчыць. А што ты думаеш, — возьмуць ды зноў адправяць дахаты... Калі ўжо вучань, дык вучань — цярпі!..

Паводле Янкі Брыля.

1. Пра што вы даведаліся з апавядання Янкі Брыля?
2. Чаму людзі вымушаны былі жыць у лесе? Хто іх ахоўваў ад фашыстаў?
3. Чаму пісьменнік назваў сваё апавяданне «Зялёная школа»? У якім значэнні — прамым ці пераносным — ужыта тут слова *зялёная*?
4. Раскажыце, які выгляд мела школа, апісаная ў апавяданні.
5. Якім вам запомніўся лес? Раскажыце пра яго сваімі словамі.
6. Вызначце тэму і асноўную думку твора.

Уявіце сябе экскурсаводам школьнага музея баявой славы, дзе змешчаны матэрыялы партызанскага атрада, што дзейнічаў у вашай мясцовасці. Што вы маглі б расказаць яго наведвальнікам з ваеннага жыцця дзяцей?

Перад пачаткам Вялікай Айчыннай вайны Марат Казей паспеў скончыць толькі чатыры класы.

У гады Вялікай Айчыннай вайны, калі маці Марата Казея, сувязную партызанскага атрада, схапілі і павесілі фашысты, Марат разам з сястрой Арыяднай пайшоў у партызанскі атрад. Стаў разведчыкам. Прабіраўся ў фашысцкія гарнізоны і сачыў, дзе знаходзяцца варожыя пасты, штабы, склады са зброяй. Яго каштоўныя звесткі дапамагалі партызанам наносіць вялікія страты фашыстам.

У маі 1944 года ў вёску, куды быў накіраваны ў разведку Марат, уварваліся карнікі. Яны адкрылі агонь па разведчыку, які адступаў, забілі пад ім каня. Юны партызан залёг у хмызняку і адстрэльваўся да апошняга патрона. Потым гранатай падарваў сябе і знішчыў некалькі гітлераўцаў.

Марату Казею было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза.

У 1959 годзе на сродкі піянераў рэспублікі ў Мінску пастаўлены помнік Марату Казею.

КЛЯТВА МАРАТА КАЗЕЯ

Мікола Чарняўскі

Як напаў на нас вораг знянацку —
Ад крыві пабарвеў далягляд.
За Радзіму, за маці, за бацьку
Мужна помсціць пакляўся Марат.

«Я адпомшчу!» — пачулі бярозкі.
«Я адпомшчу!» — пачулі бары.
І панеслі ад вёскі да вёскі
Гэту клятву Марата сябры.

Ды бяда ўсё ж сустрэла Марата —
У засаду патрапіў Марат.
Адбіваўся хлапчына заўзята,
Ды раптоўна заціх аўтамат.

Сонца промень крывавай палоскай
У вачах мільгануў, пацямнеў...
Затуліць не паспелі бярозкі,
Родны бор заслانیць не паспеў.

Абступілі чужынцы Марата —
Да сваіх не прабіцца ўжо, не!
Хоць патронаў няма, ёсць граната:
— Падыходзьце, бярыце мяне!

І ўзняўся, на карнікаў рушыў,
Гневам помсты — граната ў руках!..
Не, ён клятвы сваёй не парушыў —
І застаўся жывым у вяках!

1. Які настрой выклікаў у вас гэты верш? Патлумачце.
2. Што прымусіла Марата помсціць ворагу?
3. Чаму юнак не здаўся ў палон? Якія якасці характару выяўляюцца ў героя?

4. Як вы разумеете выраз «і застаўся жывым у вяках»?
5. Чаму, на вашу думку, паэт вырашыў расказаць нам пра Марата Казея і яго подзвіг?
6. Ці адрозніваюцца факты пра подзвіг героя ў вершы ад інфармацыі, змешчанай на с. 86?

1. Уважліва разгледзьце фотаздымак помніка.

2. Адкажыце на пытанні.

1) Які момант з жыцця Марата Казея адлюстравана ў скульптур Сяргея Селіханаў? Знайдзіце і зачытайце адпаведныя радкі з твора М. Чарняўскага «Клятва Марата Казея».

2) З якой мэтай, на вашу думку, створаны і ўстаноўлены гэты помнік?

Абеліск — помнік у гонар якой-небудзь падзеі ў выглядзе гранёнага каменнага слупа, звужанага ўверсе.

А ХІБА ЁСЦЬ, ШТО ЗАБЫВАЮЦЬ?

Пятрусь Броўка

Ляжыць салдат ля пераправы,
Каля маленькае ракі.
Ляжыць салдат
Вялікай славы,
Крывёй здабытай на вякі.

Шуміць над ім гушчар зялёны,
Плывуць аблокаў караблі.
Ён паў,
Пазбавіўшы палону
Вось гэты кут сваёй зямлі:

І лес ва ўзорах журавінных,
І луг з расянаю травой,
І тыя светлыя хаціны,
Што сталі дружна над вадой.
І сад, шумлівы напрудвесні,
І піянерскія кастры...

Ляжыць салдат
І чуе песні,
Што не сціхаюць да зары.

Ляжыць і сніць ён аб народзе,
Якому шчасце — вольна жыць!
І рады ён, калі прыходзяць
Хоць зрэдку з ім пагаварыць,
Калі сцяжыначка малая
Не зарастае да яго...

А хіба ёсць, што забываюць
Выратавальніка свайго?

1. Якія пачуцці і думкі выклікаў у вас верш?
2. За які кут зямлі змагаўся і загінуў салдат? Прачытайце адпаведныя радкі з твора.
3. Якімі словамі аўтар перадае характэрнае гэтага кута? Зачытайце іх.
4. Выберыце з прапанаванага пераліку тэм тую, якой прысвечаны твор:
 - а) подзвіг у гады Вялікай Айчыннай вайны;
 - б) прырода ля абеліска;
 - в) героі вайны ў памяці народнай;
 - г) шчасце народа ў мірны час;
 - д) барацьба з ворагам.
5. На які роздум Пятрусь Броўка выклікае чытача?
6. Што адказалі б вы на пытанне, якое змяшчаецца ў апошніх радках верша? Чаму?
7. Вывучыце верш на памяць.

Вы, магчыма, не аднойчы наведвалі месцы пахавання герояў і ахвяр Вялікай Айчыннай вайны? Раскажыце пра гэта.

Газнічка — самаробная лямпа без шкла.

Істóпка (стопка) — памяшканне для захавання агародніны і іншых прадуктаў.

Калóда — кароткае тоўстае бервяно.

Нагарнўць (бульбы) — набраць.

СУСТРЭЧА З БАЦЬКАМ

Мікола Янчанка

Пайшоў Мікола да Янкі гуляць і забавіўся там. За гульнёй не заўважылі, як вячэрні змрок атуліў вокны. Вуліца прыціхла. Міколка і Янка таксама сцішыліся.

Прыйшла з работы Янкава маці. Лямпу запаліла. У хаце светленька стала. Зноў можна гуляць. Ды не гуляецца штосьці Янку. Пасядзіць-пасядзіць і пытае:
— Мама, а дзе татка? Ці хутка з работы прыйдзе?
— У кузні твой татка, — адказвае маці. — Ды не хвалюйся, прыйдзе, прыйдзе твой татка.

А Янка пасядзіць-пасядзіць ды зноў за сваё:

— А дзе татка? Ці хутка татка з работы прыйдзе?

Надакучыла маці адказваць яму. Яна і параіла:

— Гукні ў комін татку. Мо хутчэй прыбяжыць.

Падцягнуў Янка табурэтку, стаў на яе і пачаў у комін крычаць:

— Татка! А татка! Дадому парá!

І не паспеў ён з табурэткі злезці, як грукнулі дзверы і на парозе паказаўся Янкаў татка.

— Ты што, — кінуўся да яго Янка, — пачуў, як я ў комін цябе клікаў?

— Пачуў, — засмяяўся бацька, падхапіў яго на рукі і падкінуў угору. Раз, другі, трэці. Высока-высока!

Смяецца Янка. І ў Міколкі вочы загарэліся. Ніхто і ніколі яго так высока не падкідваў. У мамы рукі заўсёды работай занятыя. А таткі ў яго няма. Татка з вайны не прыйшоў.

Смех і гоман напоўнілі хату. І ніхто не пачуў, не заўважыў, як Міколка шмыгнуў за дзверы. Ён хуценька перабег дарогу і зайшоў у сваю хату. Цьмяна гарэла газнічка. Маці была дома. І гэта чамусьці засмуціла Міколку. Ён падышоў да кошыка, які стаяў у кутку. Бульба там яшчэ была. Але ён усё ж па-гаспадарску заўважыў:

— Бульбы малавата. Мо ў стопку схадзіла б.

— Хопіць, сыноч, — сказала маці. — Колькі нам на дваіх той бульбы трэба? Ды і цёмна ўжо ў стопцы...

— Ой, не хопіць, — не сунімаўся Міколка. — А каб не цёмна было, лучынку запалі і пакладзі ў кошык. Вось яе вецер і не задзьме.

«Нешта ж прыйшло яму ў галаву», — падумала маці. І, узяўшы кошык, выйшла з хаты. Выйшла і затаілася за дзвярыма.

А Міколка падкаціў да печы калодачку, стаў на яе і дрыготкім ад хвалявання голасам закрычаў:

— Татка! А татка! Дадому пара!

Памаўчаў, падумаў і з дакорам дадаў:

— Вайна скончылася, а ты не ідзеш.

Зноў памаўчаў, паслухаў і закрычаў з усяе сілы:

— Ермакоў, Уладзімір! Татка!

Але ніхто не адгукнуўся. Толькі вецер шумеў-гала-сіў у коміне ды быццам з-за дзвярэй даносіліся пры-глушаныя ўсхліпы.

— Мама! — закрычаў спалоханы Міколка.

І тут жа адчыніліся дзверы. У хату ўбегла маці. Яна прытуліла да грудзей Міколку і цалавала, цалавала.

— А чаму ты без кошыка прыйшла? — запытаў Міколка, калі маці выпусціла яго з рук.

— У сенцах кошык, — сказала маці. — Лучына па-гасла, і я пабаялася...

— Ну вось, — спагадна ўсміхнуўся Міколка і, пры-гадаўшы словы дзеда Піліпа, дадаў: — Баба ёсць баба.

Ён запаліў лучыну, усунуў яе ў кошык і ўперадзе маці пайшоў у стопку. Потым свяціў ёй, пакуль яна не нагарнула бульбы.

* * *

Мінулай вясной Мікалай Ермакоў быў у Мінску. Неяк вечарам ішоў ён па вуліцы. Вуліца свяцілася тысячамі аг-нёў. Але сярод іх ён убачыў адзін, асаблівы, які не проста гарэў, а прыветліва клікаў-ма-хаў далонню полымя. Гэта бы-ло полымя Вечнага агню, за-паленае ў гонар тых, хто аддаў жыццё за Радзіму.

Мікалай падышоў да агню. Полымя пагойдвалася, успых-

вала, і здавалася, што з шэрага м'яру чуюцца цёплыя словы, словы бацькі: «Добры вечар, сыноч! А ты ўжо вялікі вырас!»

— Добры вечар, татка! — прашаптаў Мікалай. — Вось мы і сустрэліся...

1. Якія думкі і пачуцці выклікаў у вас гэты твор?
2. З дапамогай слоў *дзе, калі, хто, як, куды* прыдумайце пытанні пазмесце апавядання. Задайце іх суседу па парце, паслухайце адказ і адкажыце на яго пытанні.

3. Калі і дзе адбываюцца падзеі, апісаных у творы?
4. Што вы даведаліся пра жыццё Янкі і Міколкі?
5. У чым заключаецца няшчасце галоўнага героя?
6. Абгрунтуйце стаўленне аўтара да герояў твора.
7. Падрыхтуйце падрабязны пераказ апавядання па плане.

План

- 1) Заклапочаны сябар.
- 2) Размова Янкі з татам.
- 3) Сумныя думкі Міколкі.
- 4) Незвычайная просьба сына.
- 5) Міколка кліча бацьку.
- 6) Матчына ласка.
- 7) Нечаканая сустрэча сына з татам.

Даведайцеся ад родных, хто з вашых продкаў змагаўся з ворагам у гады Вялікай Айчыннай вайны. Паведайце іх лёс.

Паўтараем, падагульняем, разважаем...

Ведаем...

1. Раскажыце, як дзеці ў гады Вялікай Айчыннай вайны прымалі ўдзел у барацьбе з фашыстамі.

2. Назавіце твор, з якога вы пачарпнулі наступную інфармацыю:

а) пра жыццё дзяцей у партызанскім атрадзе;

б) подзвіг юнага партызана Марата Казея;

в) сіроцкае дзяцінства хлопчыка ў пасляваенны час;

г) захаванне і ўшанаванне памяці аб героях Вялікай Айчыннай вайны.

3. Назавіце, з якіх твораў узятыя гэтыя ўрыўкі:

а) «Сонца хоча, каб хлопчык устаў, і яно прыпякае яго. “Чыхнеш, чыхнеш усё ж такі”, — смяецца сонца. І праўда — Анатоль не вытрымаў, чыхнуў. Але спіцца цяпер вельмі смачна, і хлопчык нешта мармыча ў сне і паварочваецца на другі бок. Мама вярнулася з паляны амаль з поўным вядром малака. Мама хоча таксама, каб хлопчык устаў, пакуль сырадой яшчэ цёплы. Яна казыча Анатолеву пятку, што высунулася з-пад дзяругі...»;

б) «А Міколка падкаціў да печы калодачку, стаў на яе і дрыготкім ад хвалявання голасам закрычаў:

— Татка! А татка! Дадому пара!

Памаўчаў, падумаў і з дакорам дадаў:

— Вайна скончылася, а ты не ідзеш.

Зноў памаўчаў, паслухаў і закрычаў з усяе сілы:
— Ермакоў, Уладзімір! Татка!

Але ніхто не адгукнуўся. Толькі вецер шумеў-галасіў у коміне ды быццам з-за дзвярэй даносіліся прыглушаныя ўсхліпы.

— Мама! — закрычаў спалоханы Міколка».

4. Да якога твора зроблены малюнак? Назавіце аўтара гэтага твора.

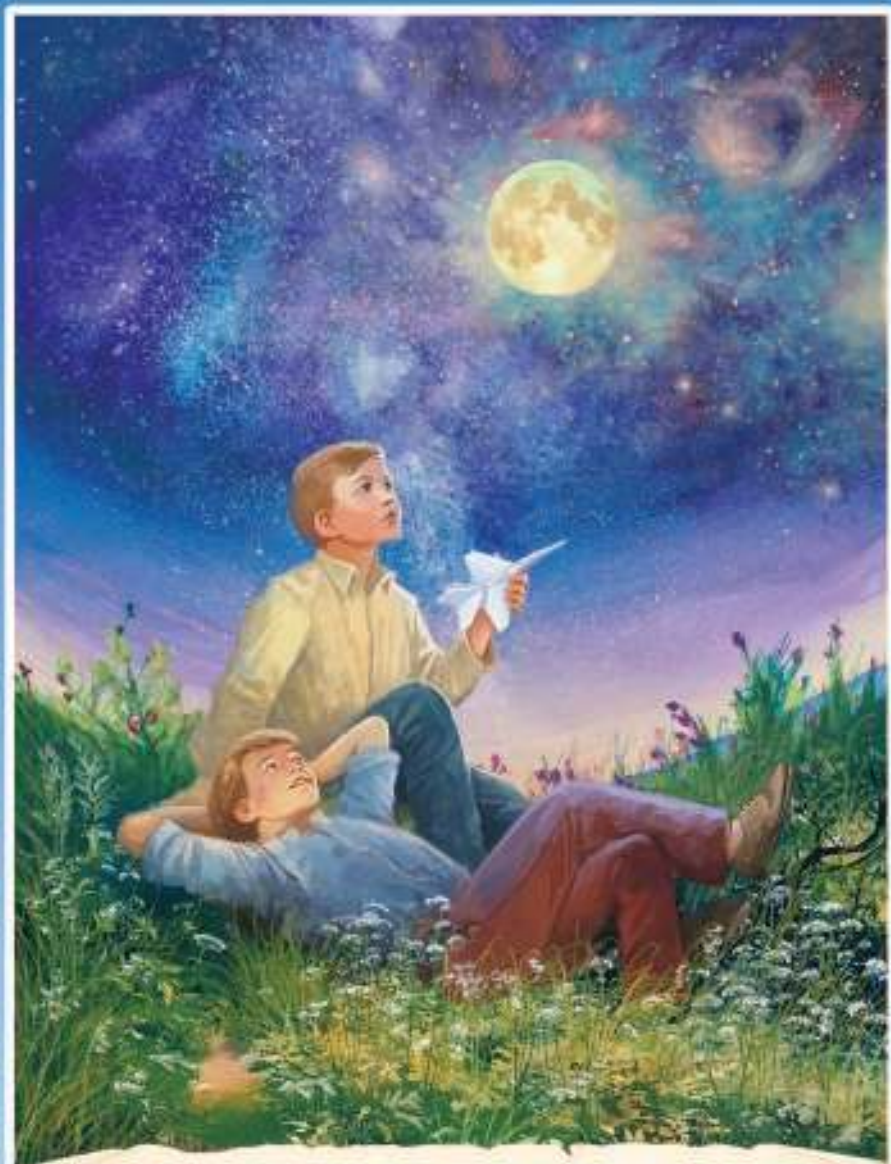

Разважаем...

1. З якімі творамі гэтага раздзела можна звязаць прыказку «Герой ніколі не памрэ — ён вечна ў народзе жыве»?

2. Чаму кожны з нас павінен ведаць гістарычныя факты пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны і яе герояў?

Чалавек, космас і Сусвет

Памятайце, сябры:
шлях у космас для кожнага з нас
пачынаецца тут, на Зямлі.

Юрый Гагарын.

Знаёмячыся з мастацкімі творамі на касмічную тэму, звернем увагу на пейзажныя замалёўкі, створаныя пісьменнікамі.

Працягнем фарміраваць уменні:

- слоўна маляваць фантастычныя і рэальныя карціны космасу і Сусвету;
- вызначаць асноўную думку твораў;
- выразна чытаць творы па ролях.

1. Разгледзьце фотаздымак Зямлі, зроблены спадарожнікам з космасу.

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Што, акрамя нашай планеты, вы яшчэ бачыце на здымку? Пералічыце.
- 2) Якіх колераў прысутнічае на Зямлі больш? Чаму?
- 3) Якія думкі і пачуцці выклікаў у вас гэты фотаздымак?

Млэчны Шлях — скопішча зорак, якое светлайой паласой перасякае небасхіл.

Сусвёт — увесь свет, бясконцы ў часе і прасторы.

ХАРАКТВО СУСВЕТУ

Васіль Жуковіч

Так прыгожа ў Сусвеце!
Сонца днём, а ўночы зоры
над зямлёй высока свецяць,
ззяе месяц на прасторы.

У Сусвеце непаўторным,
таямніц, загадак поўным,
непарушна, так цудоўна
лад пануе невымоўны!

І планеты ў руху вечным,
і ў святле спрадвечным зоры!..
Шчасце жыць пад Шляхам Млечным,
слухаць музыку прасторы!

1. Якія ўражанні склаліся ў вас ад гэтага верша?
2. Якімі касмічнымі аб'ектамі захапляецца аўтар? Дакажыце словамі з тэксту.
3. Вызначце асноўную думку верша.
4. Да якіх радкоў твора падыходзіць ілюстрацыя мастака?
5. У якім тэмпе трэба чытаць гэты верш? Чаму?

1. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны «Пана-рама мясечнага горада» беларускага мастака Язэпа Драздовіча.

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Чым захапіла вас гэта карціна?
- 2) Што з адлюстраванага на ёй нагадвае вам планету Зямля? У чым вы бачыце розніцу?
- 3) Паспрабуйце дома перадаць фарбамі сваё бачанне жыцця на іншых планетах.

ЗАГАДКА

Разаслана пасцілка, на пасцілцы рассыпаны сярэбраны пясочак, а пасярэдзіне — залаты кружочак.

А Б Н е

О і к з
Р

ц е м с
я

Ці хацелі б вы паляцець у космас? Чаму? Што вы ўжо ведаеце пра жыццё касманаўтаў з кніг, тэлеперадач і інтэрнэту? Назавіце касманаўтаў-беларусаў. Паразважайце, ці лёгка быць касманаўтам.

Заўзята — напорыста, упарта.

НА КАСМІЧНЫМ КАРАБЛІ

Пётр Клімук

Сённяшнія хлапчукі заўзята гуляюць у касманаўтаў. Мараць лятаць у космас, быць камандзірамі караблёў. А кожны касмічны палёт — гэта перш за ўсё праца, праца цяжкая, упартая, адказная.

Вядома, прафесія наша цікавая. З касмічнай вышыні добра відаць, што Зямля круглая. Такое можна ўбачыць толькі з космасу! І выглядае яна блакітнай.

Неба ў космасе, наадварот, не блакітнае, а чорнае. Зоркі на ім ярка-белыя, буйныя. Здаецца, вісяць яны так нізка над галавой, што можна дакрануцца да іх рукамі.

Сонца таксама выглядае не так, як з Зямлі. Яно нязвычайна вялізнае, вельмі зыркае, ажно белае. У час захаду сонца робіцца чырвоным, яно сплюшчваецца

ў палоску. І ўзыходзіць вельмі прыгожа. У тым месцы, дзе яно павінна выкаціцца з-за гарызонту, успыхвае колерны акаём, які пераліваецца, як вясёлка.

Вельмі ўражвае тое, што Зямля з космасу выглядае не такой ужо і вялікай. Я нарадзіўся і жыў пад Брэстам. І некалі са страхам думаў: колькі гэта дзён трэба ехаць ад Брэста да Уладзівастока цягніком! А на караблі мы праляталі гэту адлегласць усяго за дваццаць хвілін.

Але мы лятаем у космас працаваць. Вынікаў кожнага касмічнага палёту з нецярпеннем чакаюць вучоныя.

Да палёту касманаўты настойліва і доўга рыхтуюцца. Якраз таму хочацца яшчэ раз падкрэсліць: самае галоўнае ў прафесіі касманаўта — праца і праца.

І ў дадатак да ўсяго — моцнае здароўе!

Жыць і працаваць у космасе нялёгка. Там усё страчвае вагу. Бачыш, што ў цябе рукі і ногі на месцы, але іх ты не адчуваеш. Падымаеш руку, а ніякай сілы на гэта не трэба. Ледзь паварушыўся ў крэсле — і ты «плаваеш» па кабіне. Хадзіць ці бегаць у космасе немагчыма: ногі адрываюцца ад «падлогі».

Спаць можна толькі ў спальным мяшку, які прывязаны да борта карабля. Ды трэба і самога сябе прывязаць да мяшка. Бо спрасонку можна выплыць і прагнуцца далёка ад свайго спальнага месца.

З'есці што-небудзь у космасе ці папіць вады — таксама работа. Боршч альбо суп знаходзяцца ў алюмініевых тубах, якія падобныя да цюбікаў ад зубной

пасты. Звінчваеш каўпачок, праколваеш кончыкам нажа дзірку. Пасля злёгка націскай на тубу і смакчы.

Хлеб упакаваны ў пакеты. Буханачка — малюсенькая, з палову запалкавага карабка, каб яе можна было зараз укінуць у рот.

Адным словам, жыць у космасе складана, а працаваць вельмі адказна.

1. Што цікавае паведаміў вам аўтар-касманаўт у гэтым апавяданні?
2. У чым заключаецца складанасць прафесіі касманаўта? Аргументуйце фактамі з тэксту.
3. Якім бачыцца Сусвет з касмічнага карабля? Прачытайце адпаведныя радкі з твора.
4. Што з жыцця касманаўта на касмічным караблі вас найбольш уразіла?
5. З якой мэтай, на вашу думку, Пётр Клімук расказаў чытачам пра сваю прафесію і космас?

Уявіце сябе экскурсаводам у касмічнай зале музея. Што расказалі б вы наведвальнікам музея пра жыццё касманаўтаў?

ЗАГАДКА

Цёплае, ласкавае,
Свеціць, ажыўляе.
На сябе глядзець
Нам не дазваляе.
Міхась Пазнякоў.

Нацс
Ос

ДА ЗОРАК

Кастусь Цвірка

(Скарочана)

1

З дзецьмі сёння, хоць і лета,
На дварэ я не гуляў:
Я ракету, я ракету
На паперы маляваў...

Я сядзеў і воч адвесці
Ад яе не мог ніяк.
Колькі тон у ёй — сто, дзвесце?
Мо туды залез бы я...

Знікла некуды папера...
Бачу ўжо ракетадром...
Я ў ракету раптам дзверы
Адчыніў, зайшоў, бы ў дом...

Сеў я ў крэсла, перад пультам,
Зняў з кручка, надзеў скафандр.
Пульт аж ззяе. І адкуль там
Столькі кнопак?
І — экран!

Цісну во на кнопку гэту,
І на дзіва мне — ураз
Здрыганулася ракета!
Міг, і ўжо —
Хто марыў з нас? —

Паляцела проста ў зоры —
Толькі хвост агняны ўслед!
У нязнаныя прасторы,
У расчынены Сусвет!

2

Як цудоўна! У нябёсы
Я імчу!
Свет бясконцы, свет дзівосны
Уваччу!..

Мне даўно было ахвота
Хоць зірнуць,
Што за людзі ці істоты
Там жывуць...

3

...Цісну ўжо ў апаратуры
Я на рычажок
І кірую на Меркурый,
Што мігціць здалёк.

Бліжай, бліжай, і між зорак
Выплыў дзіўны шар!
Вунь відаць на ім узгорак,
Дол, нізіна, яр!

Толькі там усё ж суняцца
Я не мог ані:
Мне было ўжо не схавацца
Ад гарачыні...

Нібы светлы шар у шэрай
Павалоцы хмар,
Паўз мяне прайшла Венера —
Зорка нашых мар.

А пасля, бы накалёны
На кавадле дыск,
Паказаўся Марс чырвоны
З зорнай чарады.

Бачу кратары і горы,
Нават снегу бель.
А вунь плешчацца і мора
Сярод тых зямель!

Пасярод — нібы каналы
Нехта пралажыў!
Мо на тых пясках, між скалаў,
Хто жыве ці жыў?..

Там, удалечы, — што гэта
Дзіўнае блішчыць?
Велізарная планета
Ў космасе вісіць!

За Зямлю на вельмі многа
Большая яна —
Хоць ад нас ля Казярога
Ледзь яна відна.

Скрозь аблокі, мне здалося,
Бліскаюць на ёй

Рыжаватыя палосы
З нейкай жаўцізной.

А, дык гэта ж сам Юпітэр,
Мала зна́ны нам!
А палосы — то мо жыта
Хто пасеяў там?..

Ну а гэта паказаўся
Што вунь там за шар —
Кольцамі падпаясаўся
У павалоцы хмар?

То ж Сатурн! Планета гэта
Нам усім здалёк
Жоўтай зорачкай з Сусвету
Ззяе між аблок...

4

Доўга я імчаў Сусветам
І — бо так хацеў —
На нязнаную планету
Раптам заляцеў...

І вачам маім адкрыўся
Новы свет наўкол.
Там пад сонцамі іскрыўся
Невядомы дол.

Так, пад сонцамі, бо ззяла
Сонцаў тых аж тры!
І з іх кожнае гуляла
Хораша ўгары!

А пад імі ў даліне
Раптам усплылі
У нязвычайнай зеляніне
Хаткі... Ці вуллі?

Падышоў бліжэй —
Так, гэта
Хаткі сапраўды.
Вокны, дзверы...
Двор між кветак,
І наўкол — сады!

Ды ўсё гэткае малое!
З казкі мо якой?
Толькі раптам — што такое?
З хаткі вунь адной

Выйшлі, жвавья, жывья —
Не маніў мой зрок —
Чалавечкі два малыя:
Кожны з кулачок!

І мяне тут нечакана
Угледзелі — ды ў крык!
Быў для іх я веліканам,
Што адкульсьці ўзнік!..

Хутка з карлікамі тымі
Я пасябраваў.
Каля гор і рэчак з імі
Кожны дзень гуляў.

А калі ўжо нагуляўся
Між малых сяброў,
Я ляцець назад сабраўся,
На Зямлю, дамоў.

Кожны з карлікаў прасіўся,
Каб і іх я ўзяў,
Каб Зямлю, яе дамы ўсе
Ім я паказаў.

Пасадзіў іх я ў ракету:
На Зямлю — маршрут!
Рычажок крануў во гэты
І... прачнуўся тут!

5

Так, быў гэта
Толькі сон.
А мо й спраўдзіцца
Ён?

1. Які занятак героя твора паслужыў прычынай яго ўяўнага палёту ў космас?
2. Што цікавае і займальнае ўбачыў юны касманаўт у час палёту на ракеце? Як паэт апісвае знешні выгляд Меркурыя, Венеры, Марса, Юпітэра і Сатурна? Прачытайце адпаведныя радкі з твора.
3. Дакажыце, што аўтар гэтага верша — вялікі фантазёр і майстар сюжэта на касмічную тэму.
4. Якія незвычайныя малюнкi прадстаюць у вашым уяўленні падчас чытання ўрыўка пра «нязнаную планету»? Апішыце іх.

5. Як герой-апаবাদальнік аднёсся да іншапланецян і іх просьбы? Як гэты ўчынак характарызуе хлопчыка?
6. Вызначце асноўную думку гэтага верша:
 - а) расказаць дзецям пра незвычайную сустрэчу з іншапланецянамі;
 - б) зацікавіць чытача касмічнай тэмай;
 - в) развіваць фантазію ў чытачоў;
 - г) данесці да свядомасці чытача, што планеты ўсе цікавыя, але Зямля найдаражэйшая, яе патрэбна берагчы.

ЗАГАДКІ

Сіняя пасцілка ўвесь свет накрыла.
З народнага.

АБНЕ

Што гэта за вочы: адно свеціць удзень,
а другое — уночы.

Міхась Пазнякоў.

На цэ
ноц
цём
яс

На полі цёмным і бясконцым
Гарох бялюткі зьяе.
А цемру як разгоніць сонца,
Тады гарох знікае.

Міхась Пазнякоў.

ОіКЭ
РЗ

Зэдлік — (размоўнае) хатняя пераносная лаўка, ус-
лончык.

КАЛЮЧЫК І КОСМАС

Алена Масла

Ці спрабаваў хто з вас уявіць бясконцасць? Задача складаная. Вось хоць бы ў вожыка Калючыка запытайцеся. Праз бясконцасць ён нават спакой страціў. Не спіць уначы, з боку на бок варочаецца.

— Як так, — думае Калючык, — каб у космасу канца-краю не было? Лес і поле свой край маюць, у рэчкі і возера — берагі... А тут — бясконцасць. Ці такое магчыма?

Выйшаў Калючык на двор. Стаў на ганку і ўзіраецца ў начное неба. А зоркі высыпалі буйныя — вісяць над галавой, нібы белы наліў на яблынях. Шмат іх, мігцяць, і праз гэта Калючыку ажно страшна робіцца. Адчувае ён сябе безабаронным перад веліччу неба. Паставіў на ганак зэдлік, ускараскаўся на яго — каб быць да зорак бліжэй. Пыску ўгору задраў, на дыбачках выцягнуўся...

Бух! Упаў! Ды такога грукату нарабіў, што разбудзіў суседа — барсука Клыпу.

— Што? Зноў праспаў? Не пачуў будзільніка? — выскачыў Клыпа з норкі.

— Ты не праспаў, гэта мне не спіцца, — азваўся Калючык. — Пра касмічную бясконцасць думаю.

— І ты? — узрушыўся Клыпа. — Не толькі мне яна спаць не дае! Звечара як пачну думаць — толькі пад раніцу засынаю. Таму і прачынацца цяжка.

— І што ж ты надумаў пра бясконцасць? — зацікавіўся Калючык.

— Нядаўна я даўмеўся, што яе няма! — таямніча прашаптаў барсучок. — Сам падумай: калі ляцець у космасе доўга-доўга, то абавязкова ўпрэцца ў якую-небудзь сцяну!

Калючык ажно павесялеў. Як гэта ён сам такой управы на страшную бясконцасць не знайшоў! Селі Калючык з Клыпам на ганак, разам стараюцца ўявіць сцяну. Уяўлялі, уяўлялі — і раптам Калючык кажа:

— Слухай, Клыпа! Вось ляціш, ляціш у космасе, доўга ляціш. Тут — бац! — і ўпіраешся ў гэтую сцяну! Што далей рабіць?

— Трэба, — кажа Клыпа, — свярдзёлак узяць з сабой ды пачаць дзірку ў той сцяне свідраваць!

— Навошта? — не адстае Калючык.

— Ды каб сцяну адолець і на той бок перабрацца!

— А за сцяной што?

— Вой, не падумаў! Зноў — бясконцасць? — разгублена кажа Клыпа.

— Ну так, — пахмурнее Калючык, — альбо сцяна павінна быць бясконцай, альбо за ёй — бясконцасць, якой няма канца-краю.

Змоўклі сябры, далей думаюць.

— Я тут усё худзец збіраюся, — парушыў цішыню Клыпа. — А зараз як уяўлю, які космас вялікі, ні грама губляць не хачу! Я і так у гэтай бясконцасці як пячынка...

— А яшчэ зорак шкада, — кажа Калючык, — як ім сярод бясконцасці жывецца? Страшна, відаць.

Доўга маўчалі сябры. Бралася на досвітак, а яны ўсё сядзелі на ганку і думалі сваю думу.

— Слухай, Калючык, — урэшце азваўся Клыпа, — а чаму зоркам у небе павінна быць страшней, чым нам? Яны на сваім месцы ў космасе. А мы — на сваім. Але ж таксама — у космасе!

— Праўда! — узрушыўся Калючык. — Зямля ж таксама, як і зоркі, у космасе ляціць!

— Я вось падумаў, — нясмела кажа Клыпа, — можа, бясконцасць і не такая жахлівая? Можа, бясконцасць — гэта мы і ёсць?

— Як так? — дзівіцца вожык.

— Не важна, што мы не можам яе ўявіць, — задуменна прамовіў Клыпа, — але ж мы пра яе думаем! Яна нібыта ўнутры нас, разумееш? Захочам, будзем думаць пра зоры, планеты, уяўную сцяну... Пра ўсё, што ёсць і чаго, магчыма, няма... А калі ўсё гэта

змяшчаецца ў нас, то і мы — як космас. Значыць, роўныя бясконцасці!

Рады сябры — хораша прыдумаў Клыпа! Космас, які можа змясціцца ў кожным, зусім не падаецца страшным!

Усцешаныя адкрыццём, Калючык і Клыпа разышліся па сваіх хатках — паспець крышачку задрамаць і пабачыць хоць кароценькі сон.

1. Якое пытанне найбольш турбавала Калючыка і Клыпу?
2. Як героі казкі ўяўлялі касмічную бясконцасць? Падмацуйце адказ радкамі з твора.
3. Якія рысы характару выявіліся ў вожыка і барсучка ў час іх размовы?
4. Патлумачце сэнс слоў Клыпы «Можа, бясконцасць — гэта мы і ёсць?». Ці згодны вы з гэтай думкай? Чаму?
5. З якой мэтай аўтар Алена Масла напісала гэту казку? Выберыце адзін адказ з прапанаваных:
 - а) каб чытачы зацікавіліся творамі на касмічную тэму;
 - б) задумаліся пра стан сваёй душы, станавіліся дабрэйшымі;
 - в) зразумелі, што ўсе людзі і іншыя жывыя істоты з'яўляюцца часцінкамі Сусвету;
 - г) мелі ўяўленне пра бясконцасць.Падзяліцеся сваімі думкамі з аднакласнікамі.
6. Вызначце персанажаў казкі. Падрыхтуйцеся чытаць казку па ролях.

Гала́ктыка — зорная сістэма, да якой належыць
Зямля.

НЛА — неапазнаны лятаючы аб’ект.

СУСЕДЗІ ПА СУСВЕЦЕ

Уладзімір Мазго

1

Спяць дарослыя і дзеці.
Ды Андрэй не можа спаць,
Бо суседзі па Сусвеце
Хутка ў госці прыляцяць.
Спадзяецца да світання
Хлопчык высачыць істот.
Прызямліцца — час настане! —
Галактычны зоркалёт.
Нібы шар зямны, паверце,
Ходзіць кругам галава...
Сон ці ява? — на талерцы
Дзіўны надпіс: «НЛА».
Сеў аб’ект насупраць дома,
Люк раскрыў. І на зямлю
Тры істоты невядомых
Паглядаюць цераз люк.

2

Запыталіся істоты:
— Як завуць цябе? І хто ты?..

Адказаў хлапчук:
— Андрэй...
— Будзь жа ты дабрэй, мудрэй.
Члены нашага Сусвету
Табе кажуць па сакрэту:
І дарослыя, і дзеці —
Усе — суседзі па Сусвеце.
А калі ты нам сусед —
Беражы Зямлю як след,
Мову матчыну шануй,
Ведай бохану цану.
Пранясі праз пакаленні
Чалавечнасць і сумленне...

3

Неба сіні парасон
Затрымцеў на вейках.
«Можа, ява? Можа, сон?» —
Думае Андрэйка.
Тыя словы ў душы
Назаўжды аселі...
Астываюць капяжы
Зорнай каруселі.

1. Якія малюнкi ўзнікалі ў вашым уяўленні падчас чытання верша?
2. З-за чаго Андрэй доўга не можа заснуць?
3. Як выглядалі іншапланецяне і іх зоркалёт? Прачытайце.

4. Якія настаўленні атрымаў хлопчык ад незвычайных гасцей? Зачытайце адпаведныя радкі. Аб чым сведчаць гэтыя словы-пажаданні?
5. Чаму паэт даў свайму вершу такую назву — «Суседзі па Сусвеце»?
6. Чым гэты верш падобны да верша Кастуся Цвіркі «Да зорак»? Чым яны адрозніваюцца?

Паўтараем, падагульняем, разважаем...

Ведаем...

1. Назавіце творы, у якіх даецца такое апісанне касмічнага пейзажу:

- а) Так прыгожа ў Сусвеце!
Сонца днём, а ўночы зоры
над зямлёй высока свецяць,
ззяе месяц на прасторы;
- б) Нібы светлы шар у шэрай
Павалоцы хмар,
Паўз мяне прайшла Венера —
Зорка нашых мар.

А пасля, бы накалёны
На кавадле дыск,
Паказаўся Марс чырвоны
З зорнай чарады;

- в) «З касмічнай вышыні добра відаць, што Зямля круглая. Такое можна ўбачыць толькі з космасу! І выглядае яна блакітнай.

Неба ў космасе, наадварот, не блакітнае, а чорнае. Зоркі на ім ярка-белыя, буйныя. Здаецца, вісяць яны так нізка над галавой, што можна дакрануцца да іх рукамі»;

г) «Стаў на ганку і ўзіраецца ў начное неба. А зоркі высыпалі буйныя — вісяць над галавой, нібы белы наліў на яблынях. Шмат іх, мігцяць...».

Хто аўтар кожнага з гэтых твораў?

2. Пазнайце герояў па іх выказванні ці размове. З якога яны твора?

а) А калі ты нам сусед —
Беражы Зямлю як след,
Мову матчыну шануй,
Ведай бохану цану.
Пранясі праз пакаленні
Чалавечнасць і сумленне...

б) «— Я вось падумаў, можа, бясконцасць і не такая жахлівая? Можа, бясконцасць — гэта мы і ёсць?

— Як так?

— Не важна, што мы не можам яе ўявіць, але ж мы пра яе думаем! Яна нібыта ўнутры нас, разумееш?»;

в) Хутка з карлікамі тымі
Я пасябраваў.
Каля гор і рэчак з імі
Кожны дзень гуляў.

А калі ўжо нагуляўся
Між малых сяброў,
Я ляцець назад сабраўся,
На Зямлю, дамоў;

г) «Але мы лятаем у космас працаваць. Вынікаў
кожнага касмічнага палёту з нецяпеннем чака-
юць вучоныя.

Да палёту касманаўты настойліва і доўга рых-
туюцца. Якраз таму хочацца яшчэ раз падкрэс-
ліць: самае галоўнае ў прафесіі касманаўта —
праца і праца».

3. Назавіце творы, у якіх пісьменнікі выказалі ас-
ноўную думку так:

а) «Адным словам, жыць у космасе складана, а
працаваць вельмі адказна»;

б) «Захочам, будзем думаць пра зоры, планеты,
уяўную сцяну... Пра ўсё, што ёсць і чаго, маг-
чыма, няма... А калі ўсё гэта змяшчаецца ў нас,
то і мы — як космас. Значыць, роўныя бяскон-
цасці!»;

в) І планеты ў руху вечным,
і ў святле спрадвечным зоры!..
Шчасце жыць пад Шляхам Млечным,
слухаць музыку прасторы!

4. Адгадайце народныя загадкі на тэму космасу.

а) Плыве ў прасторы,
ды не ў моры,
караблём завецца,
ля зорак уецца.

б) Зроблены з металу рабочымі рукамі, па Су-
свеце пралятае.

ЖОІАКСП
НРАД ЛМЯЗІ

5. Да якіх твораў зроблены малюнкi? Назавіце аўта-
раў гэтых твораў.

Разважаем...

Чаму, на вашу думку, беларускія пісьменнікі ствараюць вершы, апавяданні і казкі на касмічную тэму? Якую ролю могуць адыграць гэтыя творы ў вашым жыцці ў будучым?

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

Адгалосак душы : зб. вершаў для дзяцей : для малодш. шк. узросту / уклад. І. А. Гімпель. — Мінск : Беларуская навука, 1997. — 334 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Акрайчык : Чытанка для 1—2 кл. / уклад. : Г. Каржанеўская, М. Яфімава. — Мінск : Народная асвета, 1995. — 176 с. : іл.

Аляхновіч, А. Беларускі музычны фальклор / А. М. Аляхновіч, М. В. Рахчэеў, У. Д. Каструлёў. — Мінск : Універсітэцкае, 1996. — 335 с.

Андрэй за ўсіх мудрэй : Беларускія народныя казкі : для дзяцей дашк. узросту. — Мінск : Юнацтва, 1983. — 144 с.

Беларускія байкі : зб. : для ст. шк. узросту / уклад. і прадам. Ю. Пацюпы. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2010. — 310 с. — (Школьная бібліятэка).

Беларуская дзіцячая літаратура. Хрэстаматыя / аўт.-уклад. М. Ф. Шаўлоўская. — Мінск : Юніпресс, 2005. — 688 с.

Беларускія загадкі / уклад. Я. Саламевіч. — Мінск : Юнацтва, 1989. — 63 с. : іл.

Броўка, П. У. Маладосць і сталасць : вершы розных гадоў / П. У. Броўка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. — 448 с. : іл.

Вось якія мы : вершы, байкі, казкі, апавяданні беларус. пісьменнікаў пра дзяцей : для малодш. шк. узросту / уклад. І. М. Страмок. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2002. — 272 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Вясёлка : вершы, апавяданні, казкі : для дзяцей малодш. шк. узросту / склад. Т. Тарасава. — Мінск : Юнацтва, 1981. — 224 с.

Вясёлы кош : вершы, казкі : для дзяцей малодш. шк. узросту. — Мінск : Юнацтва, 2000. — 303 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Вяснянка : вершы, апавяданні, казкі беларус. пісьменнікаў : для дзяцей малодш. шк. узросту. — Мінск : Юнацтва, 1983. — 665 с.

Гілевіч, Н. Збор твораў : у 23 т. / Н. Гілевіч. — Мінск : Кніга, 2003. — Т. 1. Вершы 1946—1990. — 416 с.

Гнёздаў родных цяпло : вершы, апавяданні : для малодш. і сярэд. шк. узросту. — Мінск : Юнацтва, 2001. — 319 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Жуковіч, В. А. Цудоўная краіна : вершы, п'есы-казкі, сцэнікі : для малодш. шк. узросту / В. А. Жуковіч. — Мінск : Вышэйшая школа, 1997. — 269 с.

Жывая крыніца : зб. вершаў : для малодш. шк. узросту / склад. І. А. Гімпель. — Мінск : Беларусь, 1997. — 238 с. — (Школьная бібліятэка).

Жывіца : вершы, апавяданні, казкі пра дзяцей і для дзяцей / уклад. І. А. Гімпель. — Мінск : Юнацтва, 1999. — 351 с. — (Школьная бібліятэка).

Залатая раніца : казкі, апавяданні, вершы : для дзяцей малодш. шк. узросту / уклад. В. Аляксеева. — Мінск : Звязда, 2015. — 240 с. — (Школьная бібліятэка).

Залатыя каласкі : чытанка для дзяцей : у 2 ч. / уклад. М. Федасеенка [і інш.]. — Мінск : Лазурак, 1994. — Ч. 1. — 383 с.

Залацінкі : зб. вершав. тв. : для малодш. шк. узросту / уклад. : І. А. Гімпель, Л. Ф. Кузняцова. — Мінск : Беларусь, 2001. — 235 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Зборнік аповяданняў для пазакласнага чытання вучняў пачатковай школы : для малодш. шк. узросту / склад. : Л. Ф. Кузняцова, Н. У. Антонова. — Мінск : Беларусь, 2011. — 271 с. — (Школьная бібліятэка).

Зборнік беларускага фальклору : з гук. электрон. дадаткам. — Мінск : Вышэйшая школа, 2010. — 254 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Колас, Я. Міхасёвы прыгоды : вершы, аповяданні, казкі, паэмы : для дзяцей малодш. шк. узросту / Якуб Колас ; уклад. : І. А. Гімпель, Л. Ф. Кузняцова. — Мінск : Юнацтва, 2001. — 142 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Крынічка. Хрэстаматыя для дзяцей малодшага школьнага ўзросту / уклад. Р. І. Шастак. — 4-е выд. — Мінск : Радзёла-плюс, 2014. — 432 с. : іл.

Людзей слухай, а свой розум май. Беларускія народныя казкі : для дзяцей дашк. і малодш. шк. узросту. — Мінск : Юнацтва, 1988. — 207 с. : іл.

Маладзічок : вершы, народныя жарты, аповесці, аповяданні : хрэстаматыя для пазакл. чытання ў 6 кл. : для дзяцей сярэд. шк. узросту / уклад. : В. Я. Ляшук, М. І. Яніцкі. — Мінск : Юнацтва, 2000. — 463 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Мудрыя дарадцы : прыказкі і прымаўкі : для сярэд. шк. узросту / уклад. А. У. Янголь. — Мінск : Юнацтва, 1983. — 94 с. : іл.

Незабудкі : вершы : для малодш. шк. узросту / уклад. : У. І. Карызна, Я. І. Хвалей. — Мінск : Юнацтва, 2000. — 336 с. : іл. — (Бібліятэка беларускай дзіцячай літаратуры).

Падмацунак : зб. аповяданняў беларус. пісьменнікаў : для малодш. шк. узросту / склад. : І. А. Гімпель, В. А. Жуківіч. — Мінск : рэд. часоп. «Крыніца», 1998. — 624 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Пазнякоў, М. П. Падарожжа ў краіну загадак : для дзяцей малодш. шк. узросту / М. П. Пазнякоў. — Мінск : Літэратура и Искусство, 2007. — 144 с.

Пакліч у госці сонца : зб. тв. для пазакласнага чытання / склад. : Л. Ф. Кузняцова, Н. У. Антонова. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2012. — 248 с. — (Школьная бібліятэка).

Святочны карагод : вершы, казкі : для малодш. шк. узросту / уклад. М. А. Маляўка. — Мінск : Юнацтва, 1999. — 335 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Слова аб роднай прыродзе : пісьменнікі і паэты Беларусі аб прыродзе / склад. С. М. Грабчыкаў. — Мінск : Народная асвета, 1989. — 272 с.

Сцяжынка : вершы, казкі, загадкі, аповесці і апавяданні : хрэстаматыя для пазакласнага чытання ў 5 кл. / уклад. : В. Я. Ляшук, Л. В. Астапонак. — Мінск : Юнацтва, 1999. — 527 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа ; пад. агул. рэд. К. К. Атраховіча. — Мінск : БелСЭ, 1977—1984.

Чарадзейнае слова : зб. тв. для пазакласнага чытання ў 3-м класе / склад. І. М. Наронская. — Мінск : Беларусь, 2016. — 383 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Ягоўдзік, У. І. Свята летаўца : для сярэд. і старэйш. шк. узросту / У. І. Ягоўдзік. — Мінск : БелЭн, 1996. — 288 с. : іл. — (Школьная бібліятэка).

Я зямлю беларускую люблю : для малодш. і сярэд. шк. узросту / склад. : Л. Ф. Леўкіна, Н. І. Мінкевіч. — Мінск : БелЭн, 2001. — 272 с. — (Школьная бібліятэка).

З М Е С Т

Быць на зямлі чалавекам	3
Калі рана ўстанеш. <i>Ніл Гілевіч</i>	5
Дзень нараджэння. <i>Васіль Вітка</i>	8
Калыханка маме. <i>Ніна Мацяш</i>	11
Першая настаўніца. <i>Васіль Жуковіч</i>	13
Хітрун. <i>Павел Ткачоў</i>	15
Стары бацька. <i>Беларуская народная казка</i>	19
Фанабэрысты Мухамор. <i>Уладзімір Правасуд</i>	22
Верныя сябры. <i>Васіль Гурскі</i>	24
Прыказкі пра дружбу	27
<i>Паўтараем, падагульняем, разважаем...</i>	27
Чалавек і грамадства	31
Пчала і Ружа. <i>Уладзімір Корбан</i>	33
Ад крадзенага не пасыцееш. <i>Беларуская народная казка</i>	35
Андрэй за ўсіх мудрэй. <i>Беларуская народная казка</i> ...	39
Лёгка нам нічога не даецца. <i>Віктар Шымук</i>	47
<i>Паўтараем, падагульняем, разважаем...</i>	48
Чалавек на планеце Зямля	51
Беручы — аддаваць. <i>Янка Сіпакоў</i>	53
Выратаванне вожыка. <i>Генадзь Пашкоў</i>	56
Клён. <i>Міхась Пазнякоў</i>	58
Вадзянік і Лесавік. <i>Уладзімір Правасуд</i>	63
А ты хоць дрэва пасадзіў? <i>Пятрусь Броўка</i>	66
Журка. <i>Міхась Даніленка</i>	68
<i>Паўтараем, падагульняем, разважаем...</i>	71
Лёс чалавека на вайне	75
Зялёная школа. <i>Паводле Янкі Брыля</i>	79
Клятва Марата Казея. <i>Мікола Чарняўскі</i>	86

А хіба ёсць, што забываюць? <i>Пятрусь Броўка</i>	89
Сустрэча з бацькам. <i>Мікола Янчанка</i>	91
<i>Пайтараем, падагульняем, разважаем...</i>	95
Чалавек, космас і Сусвет	97
Хараство Сусвету. <i>Васіль Жуковіч</i>	99
На касмічным караблі. <i>Пётр Клімук</i>	101
Да зорак. <i>Кастусь Цвірка</i>	104
Калючык і космас. <i>Алена Масла</i>	111
Суседзі па Сусвеце. <i>Уладзімір Мазго</i>	115
<i>Пайтараем, падагульняем, разважаем...</i>	117
Спіс выкарыстаных крыніц	121

Вучэбнае выданне

Жуковіч Мікалай Васільевіч

ЛІТАРАТУРНАЕ ЧЫТАННЕ

Вучэбны дапаможнік для 4 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

У дзвюх частках

Частка 2

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *Г. І. Бандарэнка*

Рэдактар *Л. Ф. Леўкіна*

Мастакі *В. В. Дударэнка, М. М. Рудакоўская, А. Г. Бушкін*

Мастацкі рэдактар *Л. М. Рудакоўская*

Камп'ютарная вёрстка *А. М. Кісялёва*

Карэктары *К. В. Шобік, С. С. Міхнёнак, Д. Р. Лосік*

Падпісана да друку 05.09.2018. Фармат 70×90¹/₁₆. Папера афсетная.

Друк афсетны. Ум. друк. арк. 9,36. Ул.-выд. арк. 4,5.

Тыраж 136 525 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/263 ад 02.04.2014.

Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

ААТ «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.

Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск

Правообладатель Национальный институт образования

(Назва і нумар установы агульнай сярэдняй адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			

ЯК ПАДРЫХТАВАЦА ДА ВЫРАЗНАГА ЧЫТАННЯ БАЙКІ

1

Прачытайце байку
цалкам.
Пастарайцеся
ўявіць сабе тое,
пра што чытаеце.

2

Вылучыце
словы аўтара,
герояў байкі.

5

Словы аўтара
чытайце павольна,
быццам вы самі былі
сведкамі падзей.

6

Словы герояў
чытайце з улікам
асаблівасцей характараў,
учынкаў,
знешняга выгляду.

7

Пры чытанні
вершаванай байкі
захоўвайце
рытмічныя паўзы.

3

Вызначце думкі,
пачуцці, асаблівасці
настрою герояў,
адносіны аўтара да падзей,
апісаных у байцы.

4

Вызначце, якія думкі,
пачуцці патрэбна
перадаць слухачам.
Выкананне байкі прадугледжвае
блізкі да маўлення тон.

8

Перад тым,
як прачытаць вывад
(мараль), абавязкова
зрабіце паўзу.

9

Мараль
чытайце так,
каб слухачы
звярнулі на яе ўвагу
і задумаліся
над ёй.

